

Державна служба України з надзвичайних ситуацій
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
Факультет психології та соціального захисту
Кафедра практичної психології та педагогіки

Начальник кафедри практичної
психології та педагогіки д. пс.
н., професор, полковник служби
ц.з. Роксолана СІРКО

«__» _____ 2026 року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

на тему: *«ПСИХОПРОФІЛАКТИКА ДЕВІНТНОЇ ПОВЕДІНКИ КУРСАНТІВ
ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ В
УМОВАХ ВІЙНИ»*

Виконав:

здобувач 4 року навчання денної форми
здобуття першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти

спеціальності 053 Психологія

освітньої-професійної програми

Екстремальна та кризова психологія

Ольга НАПАДІЙ

Науковий керівник:

заступник начальника кафедри практичної
психології та педагогіки, кандидат
психологічних наук, доцент

Оксана СТЕЛЬМАХ

Львів – 2026 року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОЯВІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У КУРСАНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	6
1.1. Наукові підходи та напрями дослідження проблеми девіантної поведінки.....	6
1.2. Характеристика основних етапів та факторів виникнення девіантної поведінки особистості в умовах війни.....	13
1.3. Рекомендації щодо заходів психопрофілактики девіантної поведінки курсантів.....	22
Висновки до першого розділу.....	26
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПРОЯВУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У КУРСАНТІВ ЗАКЛАДІВ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	28
2.1. Характеристика методів дослідження та критеріїв, на основі яких здійснюється дослідження.....	28
2.2. Результати емпіричного дослідження девіантної поведінки курсантів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.....	29
2.3. Психопрофілактична програма девіантної поведінки курсантів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.....	44
Висновки до другого розділу.....	47
ВИСНОВКИ.....	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	52
ДОДАТКИ.....	57

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасні умови повномасштабної війни в Україні істотно впливають на всі сфери суспільного життя, зокрема на систему освіти і підготовки фахівців у сфері цивільного захисту. Психологічні особливості курсантів зі специфічними умовами навчання ускладнюються самою специфікою професійної діяльності: високий рівень відповідальності, необхідність швидкого прийняття рішень у стресових умовах, перебування у структурованих та дисциплінарно регламентованих середовищах, інтенсивне навчальне навантаження тощо. В умовах війни ці чинники посилюються, що може провокувати агресивність, тривожність, емоційну нестабільність, порушення дисципліни та інші відхилення від соціальних норм. Специфіка навчання курсантів державної служби надзвичайних ситуаціях в умовах воєнного стану характеризується підвищеним рівнем психоемоційного навантаження, викликаного як опосередкованим впливом негативного інформаційного поля, так і прямим контактом із наслідками збройної агресії. Такі фактори створюють додаткові ризики для формування і прояву девіантних форм поведінки, що свідчить про особливу вразливість цієї категорії молоді. Тому важливим аспектом вирішення цієї проблеми є психологічна допомога і підтримка, як з боку держави так з боку суспільства. Крім цього необхідно звернути увагу на психологічну службу в закладах вищої освіти, які активно працюють над виявленням та подоланням девіантних проявів.

У наукових та літературних джерелах як в Україні, так і за межами, поняття девіантної поведінки розглядається в широкому контексті такими українськими науковцями як: О. Журба, Д. Бех, М. Докукіна, В. Федоренко, М. Шкільна, О. Усик та зарубіжні науковцями як Ж. Кетле, Е. Дюркгейма, Д. Дьюї, М. Вебера, Л. Лева-Брюлі вони досліджували соціокультурні та статистичні закономірності формування суспільних норм, механізми адаптації особистості до соціального середовища, а також явища аномії та колективних уявлень як фундаментальних чинників детермінації девіантної поведінки.

Попри зростання кількості досліджень девіантної поведінки підлітків і молоді, питання специфіки її проявів у курсантів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання в умовах війни залишається недостатньо вивченим. Відсутність комплексних досліджень, спрямованих на вивчення чинників ризику й формування профілактичних та корекційних заходів, створює наукову й практичну потребу в глибшому аналізі цієї проблематики.

Об'єкт дослідження: курсанти з особливостями девіантної поведінки закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Предмет дослідження: чинники та умови психопрофілактики девіантної поведінки курсантів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання в умовах війни.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити особливості прояву девіантної поведінки у курсантів, визначити фактори її виникнення в умовах війни та розробити ефективну психопрофілактичну програму для запобігання девіантним проявам.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукову літературу щодо підходів, напрямів та етапів вивчення девіантної поведінки особистості.
2. Обґрунтувати рекомендації щодо психопрофілактичних заходів девіантної поведінки курсантів зі специфічними умовами навчання.
3. Емпірично дослідити психологічні характеристики прояву девіантної поведінки у курсантів.
4. Розробити психопрофілактику програму девіантної поведінки курсантів зі специфічними умовами навчання в умовах війни.

Методи дослідження.

1. Теоретичні методи: аналіз психологічної літератури, порівняння, класифікація, узагальнення наукових джерел.
2. Емпіричні методи дослідження були здійсненні за допомогою таких методик як Методика «визначення схильності девіантної поведінки» (М. Горська); Опитувальник діагностики показників агресивних та ворожих людей

(Басса - Дарки); Методика «Самооцінка депресії» (за В. Зангом); Методика діагностики «перешкод» у становленні емоційних контактів (за В. Бойком); Методика визначення рівня тривожності (за Дж. Тейлором);

3. Математично-статистичні методи: кореляційний та статистичний аналіз.

Емпірична база та вибірка дослідження.

Загальна кількість досліджуваних вибірки становить 30 курсантів. Дослідження було проведено на базі Львівського державного університету безпеки життєдіяльності факультету психології та соціального захисту. Вік досліджуваних становить 18-20 років.

Теоретичне та практичне значення.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що у поглибленні наукових уявлень про механізми виникнення девіантної поведінки курсантів в екстремальних умовах життєдіяльності. А практичне значення визначається розробкою програми психопрофілактики, спрямованої на зниження рівня агресивності, розвиток волевого самоконтролю, зміцнення психологічної стійкості курсантів. Результати дослідження можуть бути впровадженні в роботу психологічних служб закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання для запобігання проявів девіантної поведінки.

Структура та обсяг роботи.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, висновків, списку використаних джерел, що налічує 39 найменування. Загальний обсяг роботи становить 82 сторінки, основний зміст роботи викладено на 50 сторінках. У роботі подано загалом 7 рисунків та 1 таблицю, додатки займають 28 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОЯВІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У КУРСАНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ

1.1. Наукові підходи та напрями дослідження проблеми девіантної поведінки

Девіантна поведінка молоді є актуальною та сучасною проблемою в теперішній час. Вкрай важливим є те, що на протязі останніх років у сучасному суспільстві спостерігається динаміка зростання кількості молодих людей з девіантною поведінкою. Дослідження ієрархії впливів на особистість і специфіку її впливів посідає важливе місце в пошуках багатьох суспільних наук. Для суспільно-наукової думки України ця проблематика має особливе значення тому, що на сучасному етапі наше суспільство перебуває на шляху реформації та розбудови нових соціальних відносин. Слово «девіація» походить від латинського «deviato», що означає «відхилення» [1]. У соціально-психологічному контексті девіантна поведінка – це стійкі форми поведінки які суперечать загальноприйнятим у суспільстві нормам, правилам, цінностям та законам [23].

Останніми двома тисячоліттями людської цивілізації сфера знань орієнтованих на дослідження антологічних проблем викликаних девіантною поведінкою, розвивається завдяки зусиллям і християнських, світлових мислителів – філософів, соціологів, психологів, правників, письменників, у результаті яких їх плідної аналітичної діяльності сформувалась масштабна сфера пізнавальної інформації, в якій надзвичайно важливе місце відведено поняттям «девіація», «депривація», «дисфункція»[39]. Психологічні традиції вивчення такого складного явища, як девіантна поведінка, формувалась в основному в соціальних школах (Ж. Кетле, Е. Дюркгейма, Д. Дьюї, М. Вебера, Л. Лева-Брюлі та ін.) [15].

У своїх дослідженнях науковці встановили зв'язок між девіантною поведінкою та соціальними умовами існування людей. Так, статистичний аналіз вивчення різних аномальних проявів (злочинності, самогубств, проституції), проведений Ж. Кетле та Е. Дюркгеймом, показав, що кількість аномалій щоразу неминуче зростала в періоди війн, економічних криз, соціальних потрясінь, що спростувало теорію «вродженого» злочинця та свідчило про соціальне коріння цього явища [9].

Французький вчений Еміль Дюркгейм (1858-1917) – творець французької соціологічної школи, висунув поняття соціальної аномалії, визначивши її як «стан суспільства, коли старі норми та цінності вже не відповідають реальним відносинам, а нові ще не ствердились». На його думку, аномія, є наслідком криз і різних суспільних змін і становить таку ситуацію в суспільстві, яка характеризується послабленням або руйнуванням норм суперечливістю правил, що регулюють соціальні відносини. Девіантна поведінка має складну природу, зумовлену найрізноманітнішими чинниками, що перебувають у взаємодії та у взаємовпливі [31].

Також, проаналізуємо вивчення девіантної поведінки особистості у різних напрямках психології (А. Бек, Г. Геллі, А. Маслоу, В. Франкл, А. Елліс, З. Фройд та ін.).

Так, згідно з когнітивним напрямом психології (А. Бек, Г. Геллі та ін.) основою девіантної поведінки є неадекватні мислиннєві схеми, особистісні конструктори, що спричиняють неадекватні сприймання й інтерпретацію інформації і, відповідно неадекватні почуття та дії. Згідно з поглядів А. Елліса у такої особистості формуються ірраціональні переконання, зокрема переконання повинності (впевненості особистості в існуванні універсальних принципів, що мають бути реалізовані, незважаючи ні на що), катастрофічні настановлення (оцінка будь-яких подій, що відбуваються в житті особистості, як жахливих, катастрофічних), оцінні настановлення (окремі аспекти інших людей та їх поведінки ототожнюються з їхньою особистістю загалом) та ін [40].

У межах гуманістичного підходу А. Маслоу говорив, що девіантна поведінка може бути наслідком блокування процесу самореалізації через духовність та творчість трансформується у самоствердження через девіантну відсутність «позитивної безумовної уваги», безумовного прийняття особистості дитини дорослими такою, яка вона є [44]. Згідно з поглядів В. Франкла, в основі девіантної поведінки особистості лежать втрата сенсу життя і екзистенціальний вакуум – переживання безглуздості життя, його спустошення [24].

Отже, спираючись на вище приведені принципи, можемо визначити декілька груп чинників, що за своїм впливом на особистість спричиняють соціальні зсуви та прояв девіантної поведінки. Першим з таких є — соціальний, вплив якого проявляється через встановлені соціально-побутові норми, спілкування та взаємодію суб'єктів соціуму між собою. Також до групи чинників можна віднести індивідуально-психологічні, які формуються під впливом всіх зовнішніх чинників на морально-етнічний компас людини. Третьою групою чинників є — педагогічні, це такі чинники, що проявляються через вплив внутрішньою проекції батьків, чи педагога, як авторитета на суб'єкт, тобто дитину. Авторитетний вплив може бути як позитивним змінюючи девіантні норми суб'єкту на більш загальноприйняті, так і негативно, докорінно змінюючи соціально-моральний портрет людини [41].

У період різких переломів у суспільстві часто виникає невідповідність взаємодії суб'єктів і соціальних інститутів, неадекватність соціальної політики та моралі. Розмитість норм, ослаблення соціальної регуляції створює духовні та культурні можливості для прояву такої поведінки. Відбувається розрив між прагненням до швидкого зростання, матеріального добробуту і відсутністю важелів саморегуляції, заснованих на високій культурі та духовності. Проблема соціальної адаптації й дезадаптації підлітків – труднощі у засвоєнні та пристосовуванні до норм соціального життя або труднощі тих норм, що є соціально небезпечними, несуть у собі загрозу для життя та здоров'я особистості. Це насамперед проблеми, пов'язані з неадекватною та девіантною поведінкою, дезадаптацією дітей та підлітків у соціальному середовищі – «важкі» діти

(некеровані, педагогічно занедбані, які поведуться зухвало, агресивно) негативне оточення, кримінальний контакт, причетність до кримінальних обставин перебування на обліку в поліції, вживання алкоголю, наркотиків, адаптація до нового середовища, дезадаптація до норм соціального життя в колективі і як, наслідок, до самотності, дефіциту спілкування [21].

Девіантна поведінка – система дій і вчинків людей, соціальних груп, що суперечать соціальним нормам або визнаним у суспільстві шаблонам і стандартам поведінки [19]. Людина не дотримується вимог соціальної норми, вибирає відмінний від неї варіант поведінки в певній ситуації, що призводять до порушення міри взаємодії особистості та групи. Основними детермінантами є конфлікт інтересів, цінностей, розбіжність потреб, деформації засобів їх задоволення, недоліки виховання, життєві невдачі та прорахунки. Також ця поведінка є відхиленням від соціально-психологічних та моральних норм, подане або як помилковий анти суспільний зразок вирішення конфлікту, або в шкоді, завданій громадському благополуччю, оточуючим та собі [6].

Істинним показником девіантної поведінки є відхилення в той чи інший бік з різною інтенсивністю від поведінки, яка визначається нормальною. Відповідно, у психологічній літературі нормальна або гармонійна поведінка характеризується:

1. Збалансованістю психічних процесів (на рівні властивостей темпераменту, типу вищої нервової діяльності);
2. Адаптивністю та самоактуалізацією (на рівні характерологічних особливостей);
3. Духовністю і самоактуалізацією (на особистому рівні);

Відповідно до того, як норма поведінки базується на цих трьох основних характеристиках, так і аномалія та девіації засновані на змінах, відхиленнях, і порушення цих характеристик. Проте, у дослідженнях науковців немає єдиної точки зору на термін «поведінка, що відхиляється». Адже, одні дослідники вважають, що мова повинна йти про будь-які відхилення від схвалених суспільством соціальних норм; інші - пропонують включити в це поняття тільки

порушення правових норм; треті – різні види соціальної патології (вбивство, наркотизм, алкоголізм, тощо); четверті – соціальну творчість. Справа в тому, що девіантна поведінка завжди пов'язана з якою-небудь невідповідальністю людських вчинків, дій, видів діяльності, поширеними у суспільстві чи групах нормам, правил поведінки, ідеям, стереотипам, очікуванням. На відміну від визначення девіації юридично-правовими інститутами держав, яке полягає в порушенні загальноприйнятих норм суспільної поведінки, та способів взаємодії суб'єкта з суспільними конструктами через призму порушення законів, та відхилення від сталих суспільних норм та моралей. З цього робимо висновок, що такі відхилення, як алкоголізм, наркоманія, бродяжництво, дармоїдство, анархічні види діяльності, а у випадку стану війни в нашій державі — світогляд, що відрізняється від національної ідеї трактується як девіантна поведінка [7].

Психологічні чинники детермінації девіантної поведінки молоді належать до порушень емоційно-вольової сфери; гальмування розвитку суб'єктивних якостей; дисгармонія соціально-психологічного розвитку; нестійкість уваги; швидке виснаження; зміни настрою; відсутність рішучості; порушення душевної рівноваги. Фахівці з соціальної роботи та соціальної педагогіки до психологічних факторів ризику девіантної поведінки відносять: акцентуації характеру; реакцію емансипації; реакцію групування; потяг до самоствердження; задоволення почуття цікавості; бажання виглядати дорослим; потребу змінити психічний стан у стресовій ситуації; інфантилізм; підвищений рівень тривожності [36].

Результати аналізу досліджень щодо передумов формування девіантних проявів у поведінці юнаків і дівчат засвідчують про існування комплексу соціально-психологічних чинників, які обумовлюють їхнє виникнення. До таких чинників відносять неповні сім'ї, прийомні діти, вади виховання (гіперопіка, або підвищена відповідальність), вплив референтного оточення та засобів масової інформації. Валідними виявляються й інші причини, про які зазначають дослідники: низька самооцінка, соціальна ізоляція, стигматизація.

Таким чином юнаки та дівчата які продукують девіантну поведінку є внутрішньо невпевненими особистостями, які не схильні до відповідальних

вчинків, залежні від зовнішніх впливів, зосереджені на матеріальних цінностях та існують виключно в теперішньому [45].

Тобто, девіантна поведінка – це така поведінка, яку суспільство сприймає як небажану, шкідливу або небезпечну, оскільки вона порушує норми співжиття, моральні стандарти та норми [42]. Також, потрібно зазначити класифікацію видів девіантної поведінки дозволяє диференціювати підходи до психопрофілактики, оскільки кожна форма має специфічну мотивацію та рівень суспільної небезпеки:

- Асоціальна поведінка цей вид девіації характеризується порушенням морально – етичних норм та правил суспільного співжиття, що не підпадають під пряму юридичну відповідальність, але виникають негативну реакцію соціуму. Тобто, серед них виражається дефіцит емпатії, егоцентризм та ігнорування інтересів оточуючих; системна агресивність (вербальна або фізична), булінг (цькування) у колективі, жорстке ставлення до тварин, цинізм; також у межах асоціальної поведінки часто виступає вандалізм як засіб самоствердження або неконструктивного вираження протесту проти існуючих порядків;

- Делінквентна поведінка порушує адміністративні або цивільні норми права, проте за своєю тяжкістю не досягає рівня кримінального злочину. Часто є перехідним етапом від асоціальності до криміналу. В психологічному контексті являє собою неформованість правосвідомості, імпульсивності, низький рівень самоконтролю. Проявляється в дрібних крадіжках, систематичних втечах з дому чи місця навчання, прогули, дрібне хуліганство. На етапі зловживання алкоголю часто розглядається як каталізатор правопорушень, оскільки стан сп'яніння знижує бар'єри соціального стримування;

- Кримінальна поведінка являє собою сукупність дій, що офіційно заборонені кримінальним законодавством і передбачають суворе державне покарання. Глибока деформація ціннісно – смислової сфери особистості, усвідомлений вибір протиправного способу досягнення цілей; проявляється в насильницьких злочинах таких як нанесення тяжких тілесних ушкоджень, розбої, грабїж. Участь у незаконному обігу та торгівлі наркотичними засобами;

у контексті навчання в спеціалізованих закладах вищої освіти, кримінальна девіація може включати також порушення статутних правил, що мають ознаки злочину проти порядку несення служби;

- Аутоагресивна поведінка на відміну від попередніх видів, де агресія спрямована на зовнішні об'єкти, тут вона розвертається на самого суб'єкта. Це деструктивний спосіб подолання внутрішнього болю чи кризи. Механізм «покарання себе» через неможливість змінити зовнішню ситуацію, втрата сенсу життя, психологічна безпорадність. Така поведінка проявляється в спробах суїциду або суїцидальної думки парасуїцид (демонстративне самошкода без мети померти), важка хімічна залежність (наркоманія, алкоголізм); ризикована сексуальна поведінка та ранні зв'язки без відповідальності також класифікуються як форма аутоагресії, оскільки вони часто супроводжуються знеціненням власної особистості та ризиком для здоров'я;

Також девіантна поведінка підлітків проявляється у різних формах: протесту - як спосіб висловити свою незгоду з правилами або дорослими; самоствердження – прагнення здобути авторитет серед однолітків; втеча від проблем – спроба уникати відповідальності або болючих переживань, пошук сенсу – підліток експериментує, шукає себе та межі дозволеного [27].

Отже, можемо прийти висновку, що девіантна поведінка це комплекс понять та характеристик, якими можна описати поведінку, що не відповідає соціально-побутовим, нормативно-правовим, індивідуально-психологічним нормам. Така поведінка є шкідливою для соціуму, як для сталого етнічно-морального конструкту і може як позитивно впливати на розвиток та еволюцію соціальної складової людини, так і спричинити негативні коливання, або навіть руйнування встановлених норм та порядків. Було визначено, що причинами девіантної поведінки є певні групи чинників, що з самого раннього дитинства, а також і більш дорослому віці прямо впливають на світогляд, моральний компас, можливості суб'єкта правильно будувати внутрішні соціальні зв'язки та розвиток сталих внутрішньо-психологічних змінних, тобто характеру [26]. Також було проаналізовано, що на відміну від соціально-психологічних

інститутів держави, нормативно-правові розглядають девіантну поведінку лише через призму порушення законів, тобто розглядають вже наслідки девіантної поведінки, а не її передумови та розвиток.

1.2. Характеристика основних етапів та факторів виникнення девіантної поведінки особистості в умовах війни.

Девіантна поведінка, що розуміється як порушення соціальних норм, набула в останні роки масового характеру і поставила цю проблему в центр уваги психологів, соціологів, медиків, працівників правоохоронних органів тощо. Сутність девіантної поведінки полягає у недотриманні вимог соціальної норми у різних ситуаціях, що призводять до порушення взаємодії особистості і суспільства. Пояснити причини, умови і фактори, що детермінують це соціальне явище, стало важливим завданням для розгляду в Україні в умовах війни [29].

В даний час науковці виявляють підвищений інтерес до проблеми девіантної поведінки через значне зростання числа молоді з девіантною поведінкою. Юнацький вік являє собою групу ризику в контексті девіантної поведінки через такі умови формування особистісних якостей та такими факторами впливу як: когнітивно-емоційний дисонанс, згідно з моделлю «подвійних систем», лімбічна система (відповідальна за емоції та пошук винагороди) дозріває раніше, ніж префронтальна кора (відповідальна за когнітивний контроль). Це зумовлює високу імпульсивність та схильність до ризику, криза ідентичності (прагнення знайти відповідь на питання «Хто я?»). У разі неуспішного проходження цієї стадії виникає дифузія ідентичності, що штовхає юнака до девіантних груп як до джерела «готових» смислів і статусів; акцентуації характеру (екстремальні прояви рис характеру до наприкладу гіпертимність, епілептоїдність, нестійкість у цьому віці досягають піку, знижуючи поріг адаптації до стресогенних факторів; егоцентризм та «персональна міфологія» (переконаність у власній унікальності та невразливості), що стає внутрішнім виправданням небезпечних експериментів із

пар або законом [22]. Також впливають фактори зовнішнього впливу, тобто соціальне середовище в юнацькому віці стає каталізатором девіантної спрямованості через такі канали: сім'я та освіта виступає дисфункція первинної соціалізації, тобто брак емоційної підтримки від близьких або авторитарний пресинг призводять до реакції протесту та емансипації, які реалізуються через девіантні акти. Шкільна чи академічна дезадаптація являє собою невідповідність вимогам навчального закладу формує почуття неповноцінності, яке юнак намагається компенсувати в асоціальному середовищі; також на формування юнацької поведінки впливає реакція групи однолітків, яка формує реакцію групування. Юнацький вік характеризується гіперконформністю щодо однолітків. Якщо референтна група має антисоціальні цінності, юнак приймає їх для збереження статусу («за компанію») та феномен «зараження» та наслідування, тобто засвоєння моделей поведінки лідерів думок, які демонструють «силу» через агресію або демонстративне ігнорування норм [20].

Наведені чинники фатально не зумовлюють девіантну поведінку особистості. Разом з тим з несприятливих умов попереднього етапу розвитку вони можуть стати підґрунтям для виникнення різноманітних поведінкових девіацій. При цьому слід урахувати, що для суб'єкта юнацького віку значущим стають, насамперед, стосунки з однолітками, в очах яких він бажає ствердити себе. Якщо це не вдається, суб'єкта юнацького віку може шукати інші кола спілкування, часто з асоціальною спрямованістю.

В часі війни змінюється увесь світогляд людини. У хвилини загрози вона починає поводитися зовсім інакше, ніж у буденному житті й окремі риси характеру розкриваються з нового боку. Так, науковець О. Сафіна вивчав і розглядав девіації не як ізольовані вчинки, а як результат екстремального психологічного навантаження, що змінює структуру особистості. Він зазначав, що у боях можуть одночасно проявитися як відчуття бойового збудження, насолоди від атаки, відчуття приреченості й паніки, а дуже часто це може супроводжуватися проявами девіантної поведінки [25]. Острах є природною формою емоційної відповіді на небезпеку. Для особи в нетиповій обстановці

природне почуття загрози, окрім того, дуже часто те, що здавалося загрозливим годину тому, змінюється з оцінкою іншої небезпеки, а як наслідок інший страх. Наприклад, страх за родину змінюється страхом за себе, страх виставити себе боягузом – страхом бути вбитим тощо. О. Сафіна наголошував, що поведінка людини під час бойових дій залежить від багатьох чинників, здатних негативно впливати на поведінку людини в цілому, і на девіантну зокрема. Так, серед чинників, що впливають на поведінку людини можна виділити й вплив бойового стресу на військовослужбовців, тривалі фізичні та психологічні навантаження, страх, тощо. Можна виділити підстави порушення норм поведінки за такими групами, як: сутність війни, що сприяє вчиненню злочинів; визначення цілей війни; причини виникнення; причини соціально-психологічного зразка; причини особистісного зразка. Зрозуміло, що межі між зазначеними групами доволі умовні й розмиті. Так, можна говорити про девіації, що спрямовані на здобуття девіантами власної вигоди у вигляді задоволення ідеологічних потреб, реалізації ідеологічних, етнічних та релігійних установок, отримання матеріальної винагороди від супротивника, зміни у сприятливий бік умов свого існування, збереження життя та ін. До цієї групи девіацій можна віднести боягузтво, зраду, добровільну здачу в полон, мародерство [32].

На думку Ю. Клейберга девіантна поведінка – це «специфічний спосіб зміни соціальних норм й очікувань за допомогою демонстрації особистістю цілісного ставлення до них» [28]. Для цього використовується особливі прийоми як сленг, символіка, мода, манери, вчинки тощо. Девіативні дії підлітків вступають як засіб досягнення значущої мети, самоствердження й розрядки. Девіації у поведінці можуть трактуватись як позитивні, так і негативні. У разі позитивних девіацій йдеться мова про нестандартну особистість, для якої характерними є оригінальні, творчі ідеї, що мають суспільну значущість і, загалом свідчать про успішний процес соціалізації та відіграють позитивну роль прогресивному розвитку суспільства. Негативні девіації поведінки пов'язані з тим, що особистість не засвоює позитивного соціального досвіду, не може адаптуватись до моральних цінностей і норм поведінки, які відповідають вимогам суспільства,

хоча й може досить знати ці норми. Психологи виділяли такі специфічні ознаки девіантної поведінки як:

- Багаторазові, тривалі порушення не будь-яких, а найважливіших норм для певного суспільства на цей час;
- Поведінка не є наслідком кризової, нестандартної ситуації, а зумовлена загальною спрямованістю особистості;
- Сама поведінка супроводжується різноманітними проявами соціальної дезадаптації, викликає негативну оцінку з боку інших людей;
- Поведінка не ототожнюється з психічними захворюваннями чи психологічними станами, хоча може за певних умов набувати патологічних форм (алкоголізм, наркоманія тощо.);
- Результатом поведінки є заподіяння реальної шкоди самій особистості чи оточуючим;

Відповідно можна розділяти декілька етапів розвитку девіантної поведінки. На першому рівні, ситуативному, виявляються лише окремі симптоми девіантної поведінки, зокрема, неслухняність, невиконання окремих соціальних норм, вимог з боку сім'ї та інших соціальних спільнот [17]. Ці симптоми можуть свідчити про необхідність зміни виховання, впливів, типу взаємодії та форм соціального контролю з боку оточуючих. Якщо це не вдається, особистість або сама справляється з власними проблемами або ж девіантна поведінка закріплюється.

Другий етап – можна охарактеризувати через стійке порушення соціальних та моральних норм, вимог та першими проявами девіантної поведінки, що поступово наближається до межі правопорушення. Тут є все можливим до входження малих груп з вираженою асоціальною спрямованістю. На цьому етапі особистість може не схвалювати свою власну поведінку, вважати, що вона не відповідає власним цінностям і настановам.

Адже на третьому етапі девіантна поведінка характеризується тим, що накопичення соціального досвіду в здійсненні деліквентних дій і наближається до кримінальної (крадіжки, насилля, проституції). «Криза ідентифікації», тобто

незбіг уявлень особистості про себе і думки оточуючих, що виникає при цьому, може спричинити гострий внутрішньо – особистісний конфлікт. Наслідками такого конфлікту, зазвичай, є ідентифікація з уявленням оточуючих щодо образу даної особистості. У результаті особистість уже може сприймати свою поведінку як нормальну, таку, що відповідає її власним цінностям.

Четвертим йде кримінальний етап девіантної поведінки пов'язаний з багаторазовими проявами стійкої, соціально небезпечної поведінки, входженням до груп з яскраво вираженим характером асоціальної та антисоціальної поведінки спрямованості.

На п'ятому, деструктивному етапі йдеться про стійку, особливо небезпечну девіантну поведінку, тяжкі соціальні відхилення, стабільне відчуження особистості від суспільства, його норм та цінностей [2].

У дослідженнях сучасних вчених було чітко відокремлені фактори, які впливають на формування девіації серед молоді. Дослідники розрізняли такі групи факторів, як:

Психологічні та анатомічні особливості юнаків. Коли у людини спостерігаються небажані анатомічні чи фізіологічні особливості, то це може спричинити виявлення таких біологічних факторів, які призводять до зниження соціальної адаптації між молоддю. До цих факторів відносять генетичні чи успадковані особливості, а саме: вікова характеристика, фізична конституція, статеві відмінності, особлива витривалість, також стан і типологічні особливості нервової системи, а також внутрішньо-особистісний розвиток підлітка, психічні розлади і аномалії або ж психопатії.

Зовнішні впливи на прояви девіантної поведінки молоді охоплюють проблеми в різних галузях соціальної сфери, політики, економіки, які мають досить такий негативний вплив на саме суспільство у надзвичайних ситуаціях і мають опосередкований вплив на саме формування даної особистості. До соціальних впливів можна віднести культуру, політичні [18].

Дослідження впливу соціального оточення на девіантну поведінку, також підтверджували важливу роль родини в цьому процесі формування. Згідно з

дослідженнями більшість випадків правопорушень та злочинів, скоєних молодими підлітками, часто є недолік у сімейному вихованні. Безпосередньо батьки які через таку свою участь у подіях, сприяли розвитку протиправної поведінки у молоді та підлітків. Відсутність батьківської підтримки або проблеми в сімейному оточенні майже завжди ускладняють формуванні особистості, і до нашого сьогодення суспільству не вдається повністю подолати ці труднощі [37].

Різні дослідження в галузі соціології, а саме в розгляді впливу різних матеріально-психологічних становищ сімей на розвиток та побудову особистості визначило, що матеріальні блага, а також внутрішні психологічні настрої мають прямий вплив на розвиток особистості ще з етапу дитинства. Тобто можемо сказати, що взаємовідносини а також фінансові блага мають прямий вплив на розвиток девіантної поведінки. Отже можемо виділити певні тенденції та архітипи проблемних сімей за певними психоемоційними настроями усередині сім'ї як комірки соціального конструкту:

- Сім'я, де є конфлікти на підставі протиріччя особистостей, тобто сім'я з відсутністю взаєморозуміння та співпраці між членами родини;
- Конфліктні сім'ї, де родичі не задоволені своїм сімейним життям, що призводять до нестабільності та педагогічної слабкості;
- Неблагополучні сім'ї, зазвичай присутній низький рівень культури подружжя, постійне вживання алкоголю або наркотичних речовин;
- Дезорганізовані сім'ї, це сім'ї, які живуть кожен сам за себе де практично відсутні нормальні людські взаємодії один між одним;
- Сім'ї, де присутній низький матеріальний рівень і погані умови проживання;
- Сім'ї, де відсутні медичні та санітарні умови;
- Сім'ї, де один з батьків хворий або має інвалідність;

У таких сім'ях, немає зовнішніх конфліктів, але батьки поступово втрачають вплив та не виконують батьківську роль у формуванні молоді особистості. У такої молоді з цих сімей, часто виявляються частіше, ніж в інших,

різні форми девіантної поведінки. Також науковці припускались такої думки, що сім'я відіграє ключову роль у моральному вихованні особистості про навколишній світ, беручи на себе турботу про здоров'я та виховання самої особистості з перших днів життя. Вона є першоджерелом для навчання особистості про навколишній світ, формування уявлень і навичок, а також сприяє встановленню контактів з іншими людьми. На перших етапах розвитку особистості ніяка громадська або державна виховна установа не може замінити сім'ю. Відсутність батьківської підтримки або проблеми в сімейному оточенні майже завжди ускладняють формування особистості, і до сьогодення суспільству не вдається повністю подолати ці труднощі. Суспільні зміни, які відбуваються протягом кількох років в нашій країні на думку М. Селютіна, призводять до збіднення значної частини сімей, що викликає падіння їхнього рівня життя, створює тривожну атмосферу вдома, підвищує рівень конфліктності у взаємовідносинах та сприяє випадкам насильства відносно молодих людей [11].

Проаналізуємо фактори впливу на прояв девіантної поведінки у курсантів в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Специфічні фактори, як жорстка регламентація життєдіяльності – це постійний контроль, обмеження особистої свободи та постійне перебування в закритому колективі; стресогенність навчання: високі фізичні навантаження, чергування, підвищена відповідальність; статусна нерівність: сувора субординація та ієрархія, що іноді призводить до зловживань владою з боку старших курсів або командирів; професійна деформація: передчасне звикання до агресії або цинізму через специфіку майбутньої професії. Особистісно – психологічні фактори: незрілість механізмів саморегуляції, нездатність впоратись зі стресом без деструктивних проявів; когнітивні спотворення: викривлене сприйняття справедливості, схильність виправдовувати порушення норм «вищою метою», або солідарністю з групою», вплив мікрогрупи, негативні неформальні лідери всередині навчальної групи, досвід насильства в родині або відсутність підтримки близьких під час адаптації до служби.

Також девіації курсантів проявляються як порушення статутних правил, тобто самовільне залишення казарми, непокора, проявляється адиктивна поведінка – вживання алкоголю, наркотиків це як спосіб «розрядки», відбуваються агресивні прояви до курсантів – це булінг, конфлікти з викладачами а також командирами. Також формуванню цієї поведінки слідує внутрішньо особливі фактори, які спричиняють та заважають процесу соціалізації та адаптації курсантів у новому середовищі. У них виникає недостатній розвиток і ослаблення моральних цінностей, а також особистісні переживання девіантних цінностей. Другою сферою цих факторів є когнітивна сфера в яку входить низька самооцінка, емоційно – психологічні проблеми.

У дослідженнях психологів було виявлено те, що між девіантною поведінкою та індивідуальними рисами характеру особистості існує такий собі певний зв'язок. Важливу роль у цьому відігравало те, що емоційно – вольові порушення такі як роздратування, конфліктність, емоційна нестійкість, збудливість та прояв акцентуацій характеру. Такі особливості характеру ускладнюють взаємодію молоді з оточенням, що може спричинити труднощі у відносинах з дорослими та однолітками. Дослідження наукової літератури в галузі соціології, психології та педагогіки підтверджує різноманітні підходи до категорії конфліктних сімей [4].

Суспільні зміни, які відбувались в нашій Україні протягом останніх кількох років. Призводять до збіднення значної частини сімей і збільшена зайнятість дорослих як на роботі, а також у побуті. Через вторгнення і розвиток війни зросло безробіття та обмежились матеріальні можливості кожної сім'ї, що виникло падіння їхнього рівня життєдіяльності та створювало тривожну атмосферу вдома. Через ці фактори підвищився рівень конфліктності міжособистісних відносинах та сприяло випадкам насильства відносно у молодому віці підлітків.

Отже, можемо дійти висновку, що девіантна поведінка є чітким інструментом внутрішньої боротьби особистості з зовнішніми подразниками та внутрішніми змінами, що відбуваються в юному юнацькому періоді. В прояві девіантної поведінки суб'єкт бачить за ціль проявити себе, відійти від сталих

соціально-нормативних стандартів, прагнучи змін в соціальному конструкті, щоб почувати себе комфортно в агресивному середовищі, яким є соціум для повноцінно неформованої психологічно та біологічно людини. З проаналізованих досліджень було визначено, що девіантна поведінка також залежить від соціально-побутового стану сім'ї, особливо у внутрішніх стосунках батьків та дітей. Нечітке розуміння один одного в сім'ї часто призводить до раннього сепарування та викривлення сімейних цінностей та в подальшому може призвести до девіантної поведінки, яка може загрожувати при масовому поширенні сталим соціальним цінностям та сім'ї як соціальному інституту в цілому. Було проаналізовано та визначено архітипи сімей за типами конфліктів та психологічно-емоційних викривлень. Також було проаналізовано вплив соціальних змін, що відбулись в Україні за останні роки та їх прямий вплив на соціальний настрій всіх громадян України в цілому. Також було проаналізовано аномалії викривлення поняття гуманності та людяності в свідомості людей після пережитого довгого періоду війни, та як девіантна поведінка пригнічує та ще більше спотворює соціально-правові засади та аспекти життя в Україні.

1.3. Рекомендації щодо заходів психопрофілактики девіантної поведінки курсантів.

Психопрофілактика девіантної поведінки курсантів у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання в умовах війни вимагає системного підходу, що поєднує індивідуальні, групові та організаційні чинники. В умовах воєнного стану навантаження на психоемоційну сферу курсантів зростає, що активізує ризики виникнення деструктивних форм поведінки як способу копіngu зі стресом. Система психопрофілактики традиційно поділяється на три рівні: первинну, вторинну та третинну.

Первинна психопрофілактика спрямована на запобігання девіацій шляхом усунення негативних чинників та підвищення резистентності особистості. Формується сприятливо – психологічний клімат, тобто створюється атмосфера

взаємо підтримки в курсантських підрозділах. Важливим є навчання командирів навичкам психологічної підтримки підлеглих; проведення лекцій та тренінгів щодо природи стресу, ознак вигорання та наслідків вживання психоактивних речовин. Курсанти мають розуміти механізми виникнення девіацій; впровадження програм з оволодіння навичками саморегуляції (дихальні вправи, техніки заземлення, прогресивна м'язова релаксація), що є критично важливим в умовах частих повітряних тривог; контроль за балансом службового навантаження, відпочинку та сну, що є базою умовою збереження психологічного здоров'я.

Первинна психопрофілактика має включати тренінги з медіа грамотності та критичного мислення. Метою є формування у курсанта здатності ідентифікувати маніпулятивні впливи, що спрямовані на дискредитацію керівництва або знецінення служби. Для осіб групи посиленої психологічної уваги важливо здійснювати моніторинг активності в інформаційному просторі. Так, А. Марюха зазначає про те, що надмірне споживання негативного контенту, тобто відео з місць обстрілу чи ворожа пропаганда виступає тригером для агресивної або аутоагресивної поведінки [33].

Вторинна психопрофілактика орієнтована на курсантів, які мають ознаки психосоціальної дезадаптації або належать до «груп ризику». Регулярний моніторинг психоемоційного стану за допомогою апробованих методик, до прикладу опитувальник міжособистісних відносин, тести на рівень агресивності та схильності до ризику; проводиться робота з курсантами, що мають труднощі у спілкуванні, схильні до конфліктів або проявами вербальної агресії; також надається негайна допомога курсантам, які пережили травматичні події (втрати близьких через війну, перебування під обстрілами), з метою недопущення трансформації гострого стресу у девіантній реакції. Оскільки курсанти проводять більшість часу у замкненому колективі, роль психолога є дистанційованою. Курсанти перші помічають зміни в поведінці товариша такі як зміна апетиту, агресивність чи ізоляція. Навчання підрозділу базовим навичкам психологічної підтримки дозволяє усунути девіацію на етапі її зародження. Коли

курсант відчуває підтримку товаришів, його схильність до «втечі від реальності» через девіантні форми поведінки суттєво знижується.

Третинна психопрофілактика спрямована на курсантів, які вже виявили девіантну поведінку, з метою недопущення рецидивів та їхньої соціальної реабілітації. Специфікою навчання в умовах війни є раннє залучення курсантів до виконання завдань, що можуть суперечити їхнім базовим моральним переконанням. Це може призводити до моральної травми, яка без належної профілактики трансформується в алкоголізм чи цинічне ставлення до життя. В цій третинні відповідно складаються плани психологічного супроводу для осіб, що мають дисциплінарні стягнення; застосування методів відновлення після виконання службових обов'язків; переорієнтація ціннісних настанов курсанта на професійне самовдосконалення та усвідомлення важливості обраної професії.

У системі психопрофілактики девіантної поведінки в закладах вищої освіти ключове місце посідає робота з групою посиленої психологічної уваги. Це специфічна категорія курсантів, які за результатами професійно – психологічного відбору, поточної діагностики або спостереження мають ознаки психоемоційної дезадаптації, що підвищує ризик виникнення деструктивних форм поведінки [5]. Спершу встановлюється критерії формування груп під час воєнного стану. Віднесення курсанта до групи посиленої психологічної уваги здійснюється за комплексними показниками, які в умовах війни набувають специфічного змісту: акцентуації характеру, тобто наявність яскраво виражених рис (збудливість, тривожність, параноїдальність), що в екстремальних умовах навчання трансформується в агресію або апатію; низький рівень адаптації, складність засвоювати норми в дисципліні, неуспішність в навчанні, конфліктність у мікрогрупах; наявність психотравмуючого досвіду (курсанти, які перебували на окупованих територіях, або ті, хто зазнав втрату близьких); схильність до адикцій, тобто вживання алкоголю, наркотичних речовин або надмірна захопленість азартними іграми як неадаптивний спосіб зняття тривоги. Другим виступає психологічний профіль курсанта групи посиленої психологічної уваги «змішаного типу». За науковим аналізом можна виділити

найбільш небезпечний профіль для специфічного середовища – тривожно – агресивний тип. У таких курсантів внутрішня напруга (тривога) не компенсується механізмами саморегуляції, а розряджається через зовнішню агресію.

Це створює передумови для:

- Порушення статутних правил взаємовідносин (нестатутні відносини);
- Самовільно залишення місця служби/навчання;
- Суїцидальних напрямів (як крайньої форми аутоагресії);

Також застосовується алгоритм психологічного супроводу та включає в себе такі етапи як: діагностично – прогностичний (використання тестів для виявлення прихованих девіацій); моніторинговий (ведення індивідуальних карток психологічного супроводу, де фіксується динаміка стану курсанта під час нарядів, сесій та кризових ситуацій); корекційно – розвивальний (проведення тренінгів стресостійкості, навчання технікам психологічної самопомоги та залучення до групової терапії за методом «рівний - рівному»); консультативний (робота з командним складом підрозділу щодо вибору оптимального стилю керівництва стосовно конкретного курсанта, уникаючи надмірного тиску, який може спровокувати зрив); кризово – інтерваційний етап він активізується у випадках раптового погіршення психоемоційного стану курсанта. На даному етапі застосовується протоколи першої психологічної допомоги, стабілізаційні техніки, а також методи швидкої десенсибілізації, тобто зниження чутливості організму чи психіки до певних подразників, що викликають страх, тривогу, напругу або агресію; етап соціально – психологічної реінтеграції, до нього відносять курсантів, які вже виявили ознаки девіації або мали вже тривалий період адаптації. На цьому етапі робота з «відновленням репутації» та соціального статусу курсанта в колективі. Психолог сприяє залученню таких осіб до суспільно корисної діяльності всередині закладу вищої освіти, що дозволяє реалізувати потребу самовираженні через конструктивні канали. А не через агресію чи протест [12]. З метою попередження рецидивів девіантної поведінки шляхом формування нових, позитивних соціальних зв'язків; аналітико –

результативний етап за допомогою цього етапу проводиться оцінка ефективності заходів стосовно осіб груп посиленої психологічної уваги. Метою прийняття рішення про зняття курсанта з обліку групи посиленої психологічної уваги або корекцію індивідуальної програми супроводу. Важливо щоб цей етап включав зворотній зв'язок від самого курсанта, що підвищує його суб'єктивну відповідальність за власну поведінку.

Отже для забезпечення дієвості вищезазначених етапів, психологічний супровід має базуватись на принципах екологічності та динамічності. Принцип «Безпечного простору» у закладах зі специфічними умовами навчання, де панує сувора субординація, супровід має створювати умови, за яких курсант може відверто обговорити свої страхи та фрустрації без ризику отримання негативної оцінки з боку командирів.

Таким чином, психологічний супровід у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання є не просто набором діагностичних процедур, а цілісним процесом фахової підтримки особистості майбутнього рятувальника. Він дозволяє трансформувати деструктивну енергію агресії та тривоги у професійно значущі якості, забезпечуючи надійність виконання службових обов'язків в екстремальних умовах воєнного часу.

Висновки до першого розділу

У першому розділі було здійснено теоретичний аналіз проблеми девіантної поведінки курсантів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання в умовах війни. Узагальнення опрацьованих джерел дозволило сформулювати такі висновки відповідно до поставлених завдань. Встановлено, що девіантна поведінка є стійкою системою дій, які суперечать загальноприйнятим суспільним нормам, правилам та законам. Теоретичний огляд показав, що вивчення цієї проблеми базується на кількох ключових напрямках: соціальний підхід (Е. Дюркгейм, Ж. Кетле): розглядає девіацію як наслідок «соціальної аномії» — стану суспільства під час криз і війн, коли старі норми руйнуються, а

нові ще не сформовані; психологічні напрями: когнітивний підхід (А. Бек, А. Елліс) пов'язує девіації з ірраціональними переконаннями; гуманістичний (А. Маслоу, В. Франкл) — із втратою сенсу життя та блокуванням самореалізації. Це підтверджує складну природу явища, де девіація виступає деструктивним способом адаптації до стресогенного середовища. Виявлено, що юнацький вік курсантів (18–20 років) є критичним періодом через фізіологічну імпульсивність (несформованість пре фронтальної кори) та кризу ідентичності. В умовах війни ці природні вразливості посилюються специфічними чинниками: трансформація світогляду: під тиском бойового стресу та постійної загрози відбувається зміна об'єктів страху (від соціального до біологічного); емоційна полярність: одночасне переживання бойового збудження та відчуття приреченості, що провокує агресивність та порушення дисципліни; класифікація девіацій за метою: виокремлено групу девіацій «власної вигоди» (мародерство, зрада, боягузтво), що виникають як реакція на екстремальне психологічне навантаження. Аналіз теоретичних засад дозволив визначити пріоритетні заходи психопрофілактики для курсантів зі специфічними умовами навчання. Психопрофілактична робота повинна бути спрямована на: зниження рівня агресивності та тривожності, які є каталізаторами правопорушень у закритих колективах; розвиток вольового самоконтролю та психологічної стійкості через опанування навичок саморегуляції (дихальні вправи, релаксація). корекцію професійного «Я» для подолання розчарування через невідповідність очікувань суворій реальності служби.

Отже, теоретичний аналіз підтвердив, що поєднання вікових особливостей юнацтва та екстремальних умов війни створює високі ризики девіантної поведінки. Це зумовлює необхідність розробки комплексної програми психопрофілактики, що базується на інтеграції дисципліни та внутрішньої психологічної стійкості особистості.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПРОЯВУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У КУРСАНТІВ ЗАКЛАДІВ З СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Характеристика методів дослідження та критеріїв, на основі яких здійснюється вивчення групи курсантів.

Емпіричне дослідження базується на комплексному підході, що дозволяє інтегрувати кількісні та якісні показники функціонування групи курсантів як специфічної соціальної спільноти. За метою кваліфікаційної роботи було проведено дослідження в два етапи. Перший етап складався з аналізу та дослідження відповідної літератури за темою кваліфікаційної роботи. Другий етап складався з підбору діагностичного матеріалу, а також з інтерпретаціями отриманих матеріалів.

1.Методика визначення до схильності девіантної поведінки (М. Горська) [16].

Ця методика дає змогу визначити внутрішню агресію курсантів, імпульсивність та схильність до ризику неформальної поведінки та чи готовий курсант переступати через соціальні та правові, навіть, якщо зовні він виглядає дисциплінованим. Також дає зрозуміти чи майбутній офіцер зможе контролювати свої емоції в екстремальних ситуаціях, оцінити ризики вживання алкоголю чи різних наркотичних речовин. Вона складається з 40 питань, кожне з них має оцінку за таким принципом якщо твердження підходить то 2, якщо не зовсім підходить то 1, а якщо зовсім не підходить то 0, та визначається 4 шкалами такі як шкала тривожності, шкала фрустрації, шкала ригідності та шкала агресивності.

2.Методика діагностики «перешкод» у встановленні емоційних контактів (за В. Бойком) [14].

Ця методика дозволяє встановити емоційні перешкоди на шляху встановлення емоційних контактів. Вона складається з 25 пунктів де потрібно відповідати ТАК або НІ. Чим більша сума болів тим виразнішою є емоційна

проблема у повсякденному спілкуванні. Результати обраховуються та розприділяються по таким шкалам як: невміння керувати емоціями, неадекватне емоційне вираження, домінування негативних емоцій, невиразність емоцій, небажання зближуватись з людьми на емоційні основі.

3.Самооцінка депресії (за В. Зангом) [34].

Цей тест допомагає визначити чи присутній в особистості депресивний стан. Він складається з 20 тверджень де потрібно відповісти 1 – так, 2 – майже так, 3 майже ні, 4 – ні, потім результат рахується за формулою: (2, 3, 5, 6, 10, 11, 14, 16 ,17, 20) – (1, 4, 7, 8 , 9, 12 ,13, 15, 18, 19)+ 50. Чим більша цифра тим більша схильність до депресії.

4.Опитувальник діагностики агресивних та ворожих людей (за Басса - Дарки) [10].

Цей тест спрямований на оцінку рівня агресивності особистості та схильності до різних форм агресії. Він містить 75 питань на які потрібно відповісти ТАК або НІ. Вона оцінюється за 8 видами агресії: фізична, вербальна, непряма, роздратування, негативізм, образа, підозрілість, почуття провини.

5.Методика вимірювання рівня тривожності (за Дж. Тейлором) [38].

Ця методика оцінює загальний рівень тривожності людини як особистісної риси. Вона складається з 50 тверджень де потрібно відповісти ТАК або НІ. Вона вимірює загальну схильність людини до тривожності, емоційну нестабільність, напруженість, схильність до страхів, переживань та невпевненості.

2.2. Результати емпіричного дослідження девіантної поведінки курсантів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання

Представлення результатів математичної, статистичної обробки. Психометричний аналіз індивідуально - психологічних властивостей респондентів.

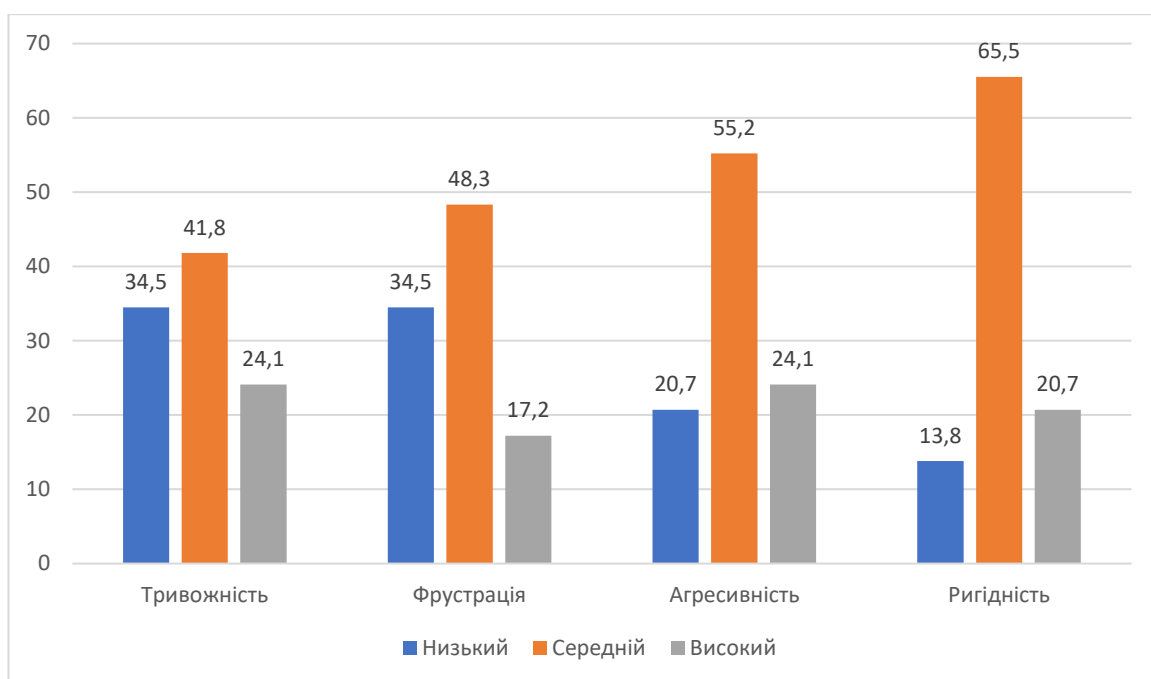

Рисунок 2.1. Результати методики «визначення до схильності девіантної поведінки» (М. Горська).

Шкала тривожності вимірює рівень внутрішньої напруги та схильність сприймати ситуації як загрозливі. В результаті дослідження статистичні дані показали, що майже чверть групи (24,1%) має високу тривожність. Це люди, які постійно перебувають у стані «очікування біди». У контексті девіантної поведінки це може проявлятися як саморуйнівна поведінка (аутодегресія) або втеча від соціальних контактів.

Шкала фрустрації показує реакцію на перешкоди, які заважають досягненню мети. В ході дослідження результати показали високий рівень у 17,2% курсантів. Це свідчить про те, що у респондентів виявлено низький рівень толерантності до невдач. Такі особи при виникненні труднощів легко впадають у відчай або, навпаки, виявляють неконтрольовані емоційні спалахи.

Шкала агресивності відображає готовність до відкритої конфронтації та використання сил. Найвищий показник «середнього» рівня 55,2%, проте 24,1% - мають високу агресивність. Це ключовий показник до схильності порушення норм – такі люди схильні вирішувати конфлікти шляхом тиску, що є прямою передумовою до делінквентної (протиправної) поведінки.

Шкала ригідності показує нам «застиглість» поведінки та складність зміни переконань. Більшість респондентів (65,5%) мають середній рівень, проте 20,7% є дуже ригідним. Це означає, що їм важко змінювати свої звички та адаптуватись до нових правил. Ригідність часто робить девіантну поведінку «застійною» - людину важко переконати змінити свій спосіб життя.

Вибірка демонструє «змішаний » тип ризику: агресивність поєднується з тривожністю. Це означає, що девіантна поведінка в цій групі може бути як захисною реакцією на стрес (через тривогу), так і активним протестом (через агресію).

З метою діагностики юнаків було проведена методика діагностики «перешкод» у встановленні емоційних контактів (за В. Бойком). Результати методики представлені на рис. 2.2.

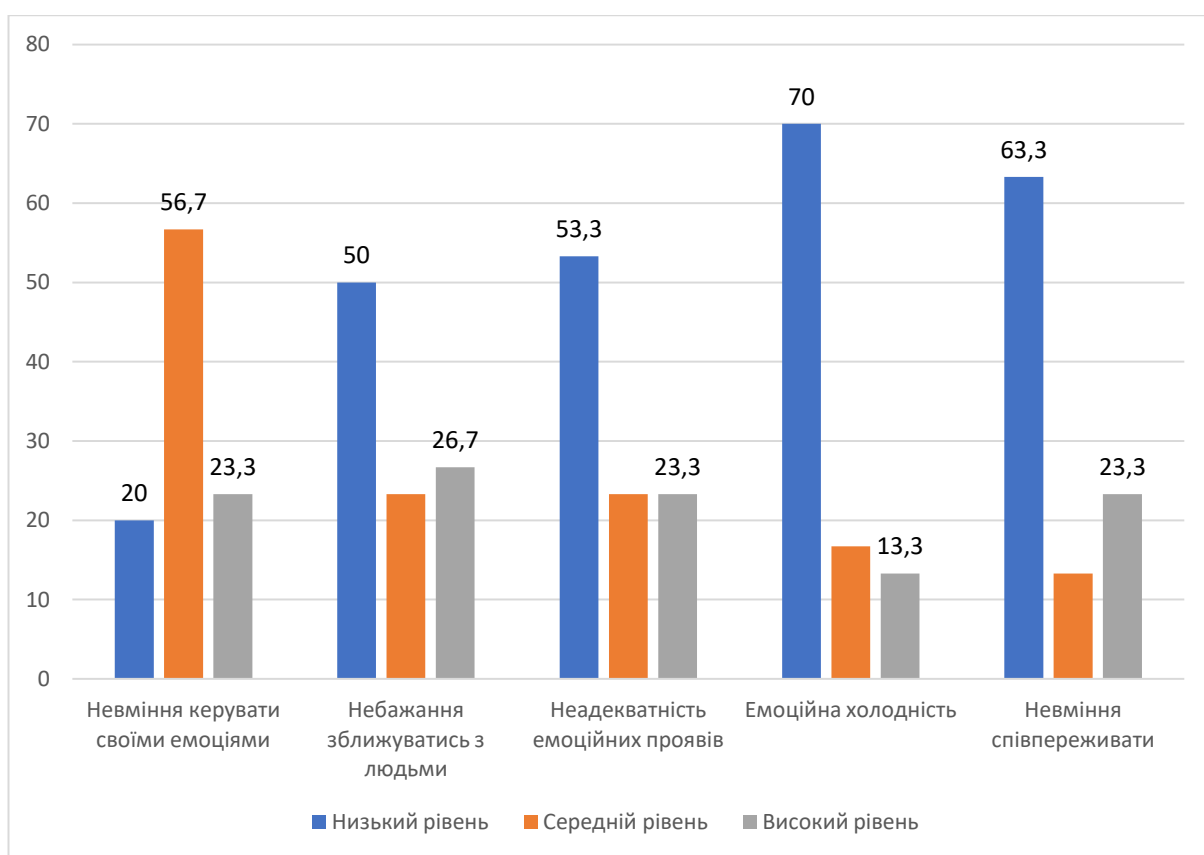

Рисунок 2.2. результати Методика діагностики «перешкод» у встановленні емоційних контактів (за В. Бойком)

Так, результати показали, що за шкалою «невміння керувати своїми емоціями» 23,3% осіб із високим рівнем; 56,7% - середнім рівнем. Тобто, такі

люди не вміють стримувати, або навпаки, виявити емоції тоді, коли це доречно. Це призводить до того, що емоції «захлинають» розум, заважаючи логічному спілкуванню. такі люди часто жалкують про сказане або зроблене під впливом моменту.

Для 26,7% респондентів характерним є свідоме або підсвідоме прагнення до самоізоляції та уникнення відвертості у спілкуванні. Даний бар'єр інтерпретується як захисна реакція психіки, яка через емоційну відстороненість намагається запобігти потенційному відчуттю болю, що робить цих осіб вразливою групою в контексті соціально-психологічної адаптації.

Реакція людини на неадекватний прояв емоцій може не відповідати даній ситуації. До прикладу, людина може сміятись там, де сумно, або проявляти агресію у відповідь на звичайне прохання. Більшість респондентів (53,3%) мають низький рівень за даною шкалою. Проте 23,3% мають труднощі з тим, що їхні емоції «зчитувалися» оточуючими правильно.

Аналіз за шкалою емоційної холодності показав, що 70% досліджуваних мають низький рівень за даним показником. Це свідчить про переважання в групі емоційної чуйності, здатності до співпереживання (емпатії) та сформованість гуманного ставлення до оточуючих. Отримані дані вказують на те, що більшість курсантів зберігають високу емоційну респонсивність, попри специфічні умови навчання та вплив стресогенних чинників війни.

У 23,3% досліджуваних зафіксовано високий рівень бар'єру емпатії, що проявляється у дефіциті здатності до децентрування — невмінні поставити себе на місце іншого та ідентифікувати емоційний стан співрозмовника. Незважаючи на когнітивне сприйняття інформації, такі респонденти мають труднощі з афективним відгуком, що може призводити до сприйняття їхньої поведінки як егоїстичної або ригідної, хоча першопричиною є складність у зчитуванні невербальних та емоційних сигналів оточуючих

Тому підсумовуючи результати за даною методикою, варто зазначити, що більшість респондентів мають труднощі з саморегуляцією, але при цьому залишаються емоційно відкритими та не «холодними».

Результати методики «самооцінка депресії» (за В. Зангом) дали нам такі результати, які встановлені на даному рис 2.3.

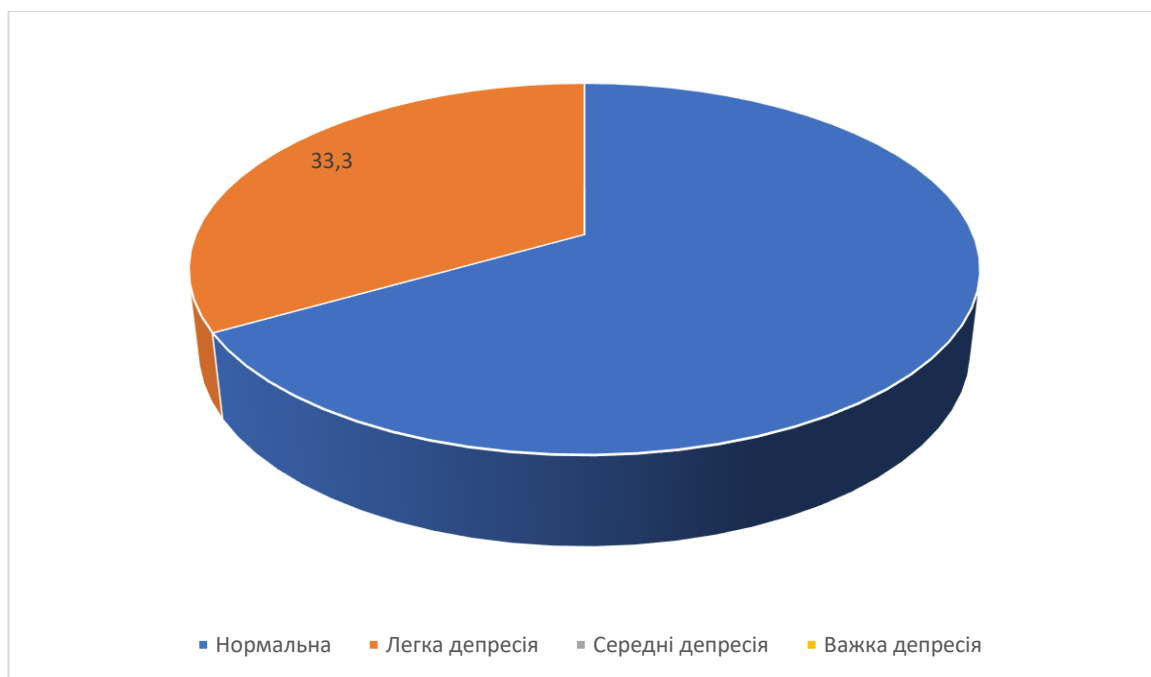

Рисунок 2.3. Результати методики «Самооцінка депресії» (за В. Зангом).

Проаналізуємо отримані результати за методикою В. Занга «Самооцінка депресії». Дана методика дозволяє оцінити схильність особистості до проявів депресії.

Так, отримані результати свідчать про те, що у 66,7% осіб – «нормальний психологічний стан». У цих людей відсутні психологічні ознаки проявів депресії. Досліджувані відчувають достатньо енергійними, мають стабільний сон та апетит, здатні отримувати задоволення від життя. Їхній настрій адекватний ситуаціям, а рівень самооцінки знаходиться в межах норми.

33,3% осіб встановлено ознаки легких проявів депресії, що може бути реакцією на тривалий стрес або втому. Такі люди мають ознаки зниженого настрою. Тобто, це не є клінічним діагнозом, але свідчить про наявність симптомів: легка апатія, дратівливість, відчуття втоми навіть після відпочинку, іноді труднощі із зосередженням. Такі ознаки поведінки часто «маскуються» під звичайну перевтому і це є нормою в наш час.

Варто зазначити, що серед курсантів не виявлено осіб із проявами середньої та важкої депресії. Це свідчить про те, що психоемоційний стан курсантів

загалом можна вважати стабільним, хоча третина осіб у певних ситуаціях потребує психологічної підтримки.

На наступному етапі ми провели опитувальник діагностики агресивних та ворожих людей (Басса - Дарки). З даної методики ми отримали такі результати:

	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Фізична агресія	13,3	60	26,7
Непряма агресія	16,7	50	33,3
Роздратування	10	46,7	43,3
Негативізм	33,3	40	26,7
Образа	20	50	30
Підозрілість	16,7	40	43,3
Вербальна агресія	6,7	53,3	40
Почуття провини	13,3	36,7	50

Таблиця 2.1. Результати опитувальника «діагностики агресивних та ворожих людей» (Басса – Дарки)

Аналіз результатів за шкалою фізичної агресії засвідчив, що пряме застосування фізичної сили як способу розв’язання конфліктів властиве лише 26,7% респондентів. Водночас для більшості опитаних (60%) фізична агресія не є типовою формою поведінки й актуалізується лише у критичних ситуаціях як крайній захід реагування. А також 13,3% осіб не застосовують фізичну агресію під час конфліктів.

Третина досліджуваних за шкалою непрямой агресії виявляє (33,3%) схильності до опосередкованого вираження гніву. Це проявляється як у спрямованих діях (плітки, сарказм), так і в неадресованих реакціях (емоційні сплески, грюкання дверима). Такий показник може свідчити про завуальований характер конфліктів, що є типовим явищем для закритих соціальних груп та колективів. Водночас 50% респондентів демонструють середній рівень

вираження непрямой агресії, а також 16,7% осіб зазначають низький рівень агресії.

Показник шкали роздратування зафіксований високий рівень у 43,3% респондентів, що свідчить про низький поріг емоційної стійкості, схильність до спалахів гніву та імпульсивних реакцій (грубість, запальність) навіть при незначних зовнішніх подразниках. Середній рівень емоційної лабільності притаманний 46,7% особам, що вказує на ситуативний характер проявів роздратування. Лише 10% досліджуваних демонструють низький рівень, що характеризує їх як емоційно стабільних та витриманих у стресових умовах.

Дані результати за шкалою негативізму у групі є помірними. Високий рівень опозиційної поведінки що проявляється як активна боротьба проти авторитетів та встановлених правил, зафіксовано лише у 26,7% респондентів. Середній рівень властивий 40% особам, що свідчить про їхню схильність до критичного сприйняття інструкцій. Більша частина вибірки (33,3%) демонструє низький рівень за цією шкалою, що вказує на адаптивність, прийняття встановлених норм та готовність до конструктивної співпраці з керівництвом.

Аналіз результатів шкали образи засвідчив, що третина досліджуваних (30%) має високий рівень за цією шкалою. Це відображає схильність до накопичення почуття гіркоти, заздрості та гніву на оточуючих. Такий емоційний стан є складним деструктивним підґрунтям для формування девіантної поведінки. Половина респондентів (50%) продемонструвала середній рівень, що вказує на ситуативні прояви вразливості, які загалом піддаються саморегуляції. Та низький рівень зафіксовано у 20% осіб, що характеризує їх як емоційно зрілих особистостей, здатних до конструктивного прощення та раціонального аналізу міжособистісних конфліктів.

Дані за шкалою підозрілості засвідчують тенденцію до недовіри у досліджуваній групі. У 43,3% респондентів продемонстрували високий рівень за цією шкалою. Це свідчить про глибоке переконання у ворожості оточення та очікування шкоди з боку інших, що формує стійке почуття незахищеності. Середній рівень підозрілості притаманний 40% опитаних, що вказує на

вибіркову обережність у міжособистісних контактах. Також низький рівень зафіксовано лише у 16,7% осіб, що характеризує їх як відкритих до комунікації та схильних до базової довіри у стосунках.

Дослідження виявило, що для 40% респондентів характерний високий рівень вербальної агресії. Це проявляється у використанні крику, погроз або образливих висловлювань як основний засіб реагування у конфліктних ситуаціях. Більшість групи (53,3%) демонструє середній рівень, що свідчить про здатність контролювати висловлення, хоча в стані напруження вони можуть вдаватися до словесних суперечок. Низький рівень зафіксовано лише у 6,7% осіб, що вказує на їхню виражену схильність до конструктивного діалогу та стриманості.

За даною шкалою у досліджуваній групі зафіксовано 50% респондентів, які мають високий рівень почуття провини. Це відображає глибоке внутрішнє переконання у власній «неправильності» та схильність до самозвинувачення. Такий відсоток вказує на виражений внутрішній конфлікт: агресивні імпульси, що не знайшли зовнішнього виходу, трансформуються це в аутоагресію. Середній рівень властивий 36,7% опитаних, а низький — лише 13,3%, що підтверджує загальну схильність вибірки до надмірної самокритичності.

За результатами дослідження встановлено, що група характеризується високим рівнем внутрішньої напруженості. Найбільш вираженими є почуття провини (50%), роздратування (43,3%), підозрілість (43,3%) та вербальна агресія (40%). Це вказує на те, що конфліктний потенціал групи реалізується переважно через словесні перепалки та емоційні спалахи, а не через пряму фізичну силу. Високі показники підозрілості та образи свідчать про дефіцит базової довіри в колективі. Поєднання зовнішньої агресії з рекордно високим рівнем почуття провини (50%) підтверджує наявність глибокого внутрішнього конфлікту та схильності до аутоагресії

За результатами методики вимірювання рівня тривожності встановлено дані, які представлені на рис. 2.4.

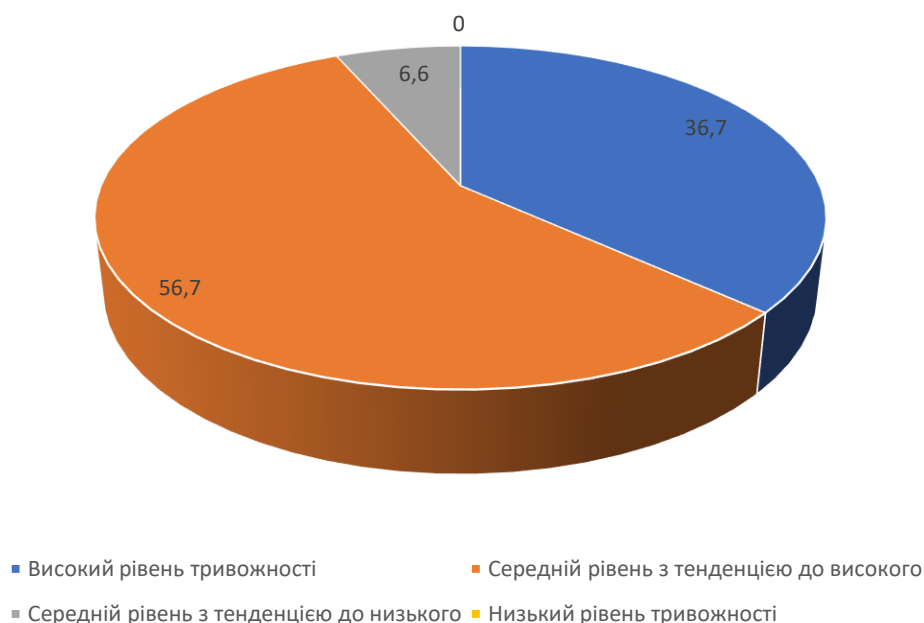

Рисунок 2.4. Результати методики «вимірювання рівня тривожності» (за Дж. Тейлором).

Високий рівень тривожності зустрічається у 36,7%. Цей стан постійної психологічної наруги. Люди з таким показником приймають навколишній світ як джерело потенційної небезпеки, навіть якщо для цього немає об'єктивних причин. Прояви частого неспокою, порушення сну, схильність до швидкої втомлюваності та труднощі з концентрацією уваги. У контексті досліджування це є важливий показник: така тривожність може провокувати захисну агресію або девіантні форми поведінки як спробу зняти внутрішню напругу.

Середній рівень з тенденцією до високого рівня. Найпоширеніший результат він становить 56,7% . це зона ризику. Такі люди справляються з емоціями, але за несприятливих обставин (стрес, конфлікт, зміна середовища) їхня тривога стає деструктивною. Вони часто сумніваються у власних силах і потребують зовнішньої підтримки або схвалення.

Середній рівень з тенденцією до низького рівня тривожності. це свідчить про емоційну стабільність він становить 6,6%. Лише двоє людей з вибірки досліджуваної групи має такий показник. Ці особи, які адекватно реагують на труднощі не схильні до паніки та зберігають спокій у складних ситуаціях.

Серед респондентів не виявлено осіб із низьким рівнем тривожності. Це може відчити про те, що вся вибірка перебуває під впливом певного соціального стресового фактору.

Отож, група характеризується високим фоном тривожності. поєднання високої тривожності за Тейлором (36,7%) та високої агресивності за Бассом-Дарки (яку ми урахували раніше) створює вибухову суміш: людина боїться світу (тривога) і тому нападає на нього (агресія). Це класичний психологічний механізм формування девіантної поведінки.

Таким чином аналіз емпіричних даних дозволив визначити структуру взаємозв'язків між емоційними станами, бар'єрами у спілкуванні та формами агресивної поведінки.

Аналіз та інтерпретація результатів дослідження на основі кореляційного аналізу:

Для досягнення мети дослідження нами було проведено кореляційний аналіз за методом Пірсона, який дозволив виявити структуру та характер взаємозв'язків між показниками п'яти використаних методик. Зважаючи на обсяг вибірки ($n=30$),.

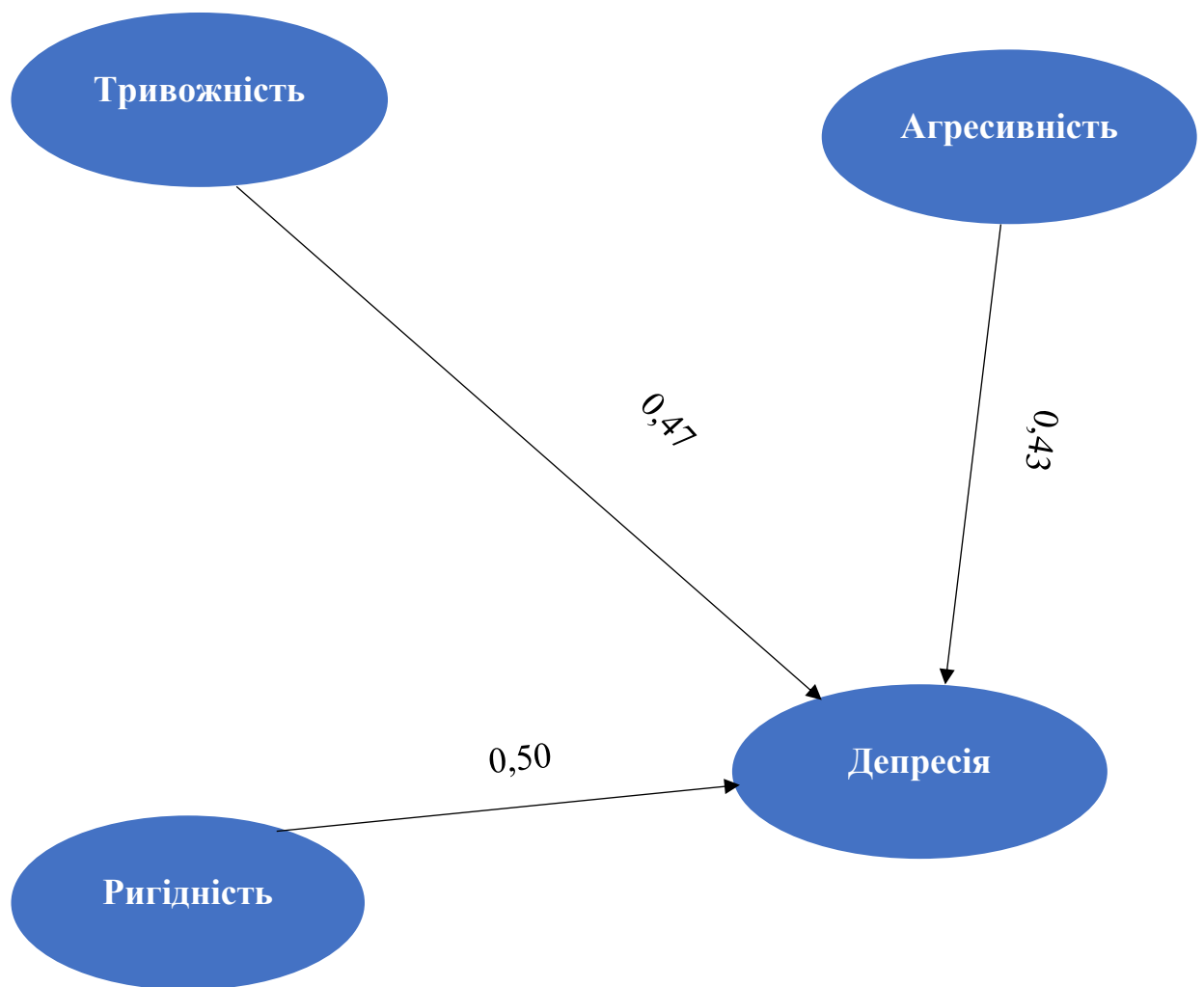

Рисунок 2.5. Кореляційна плеяда самоорганізації на рівні значущості $p \leq 0,05$.

Результати проведеного статистичного аналізу за методом лінійної кореляції Пірсона дозволили констатувати наявність стійкої системи кореляційних зв'язків, що детермінують специфіку психологічного профілю досліджуваного контингенту. Пріоритетне значення у структурі виявлених взаємозв'язків належить кореляційній плеяді (Рис. 2.5.), змістовна інтерпретація якої розкриває роль девіантних проявів особистості.

Статистично підтверджена наявність зворотних кореляцій між інтегральним показником депресії (за методикою В. Занга) та індикаторами схильності до девіантної поведінки (за методикою О. Горської), а саме: тривожністю ($r = 0.47$), агресивністю ($r = 0.43$) та ригідністю ($r = 0.50$). Отримані дані дають підстави стверджувати, що зростання рівнів тривожності, агресивності та психологічної ригідності безпосередньо корелює з поглибленням депресивного стану. Така структура плеяди вказує на те, що депресія у досліджуваного контингенту може виступати як наслідком внутрішнього напруження (тривога), так і результатом неможливості гнучко адаптуватися до змін (ригідність) або продуктивно каналізувати протестні реакції (агресія).

В умовах професійної підготовки кадетів у специфічних умовах діяльності, тривожність та агресивність трансформуються у ресурс мобілізації психічного апарату. Дана активність виконує превентивну функцію щодо формування станів афективного сплюснення, апатії та емоційного пригнічення, що є характерними для депресивного розладу. Таким чином, девіантна активність суб'єкта виступає як спосіб підтримки динамічної рівноваги психіки через заміщення пасивної дезадаптації активною формою конфронтації з середовищем.

Таким чином, депресивний стан інтегрує в собі негативні емоційні стани, що робить ці показники ключовими мішенями для подальшої психокорекційної роботи.

Нижче наведено кореляційну плеяду структуру взаємозв'язку когнітивної негнучкості та порушень емоційної саморегуляції яка зображена на рис. 2.7.

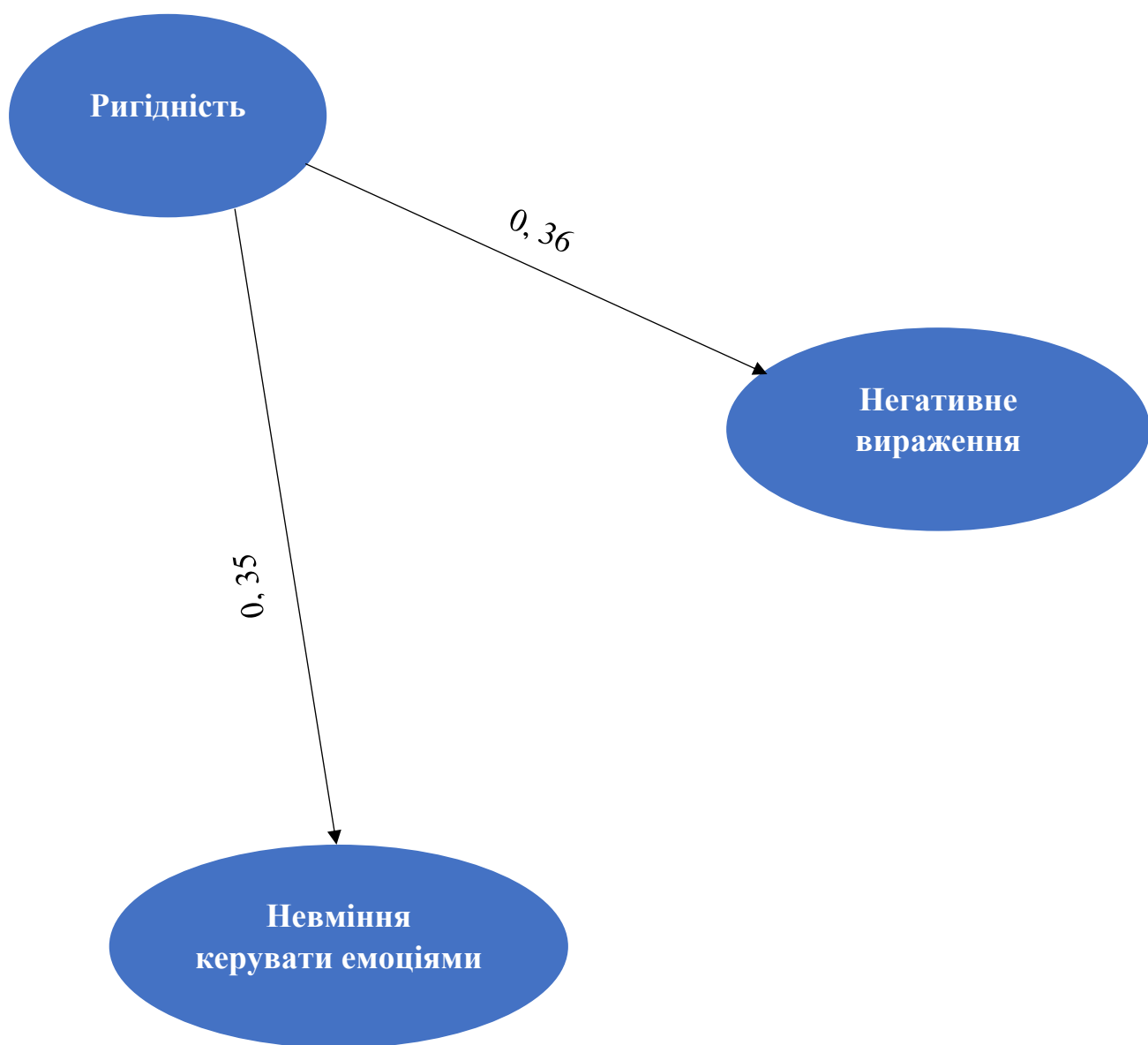

Рисунок 2.7. Результати кореляційної плеяди когнітивної негнучкості з дефіцитом емоційної саморегуляції.

Емпірично зафіксовано наявність статистично значущого прямого зв'язку між показником психологічної ригідності (за методикою О. Горської) та схильністю до негативного вираження емоцій (за методикою В. Бойка) ($r = 0.36$;). Дана закономірність свідчить про те, що особистісна негнучкість кадетів виступає когнітивним бар'єром, який суттєво обмежує репертуар їхнього емоційного реагування.

Змістовна інтерпретація отриманих даних свідчить про те, що когнітивна ригідність виступає базовим чинником, який ускладнює процес емоційної саморегуляції. Психологічний зміст цього взаємозв'язку полягає в тому, що низька здатність до зміни ментальних установок та способів реагування (когнітивна негнучкість) обмежує адаптивний арсенал особистості.

Як наслідок, індивід виявляється неспроможним ефективно опановувати власні емоційні стани («невміння керувати емоціями»), що закономірно призводить до їхнього безпосереднього та часто деструктивного прояву у зовнішній активності («негативне вираження

Таким чином психологічна ригідність є фундаментом емоційної дезадаптації кадетів, оскільки вона блокує можливість гнучкого управління станами. Це призводить до реалізації девіантної поведінки як єдино доступного через брак інших навичок способу емоційного розрядження.

2.3. Психопрофілактична програма девіантної поведінки курсантів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Професійна підготовка майбутніх фахівців у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання завжди супроводжується значними психоемоційними навантаженнями. Однак в умовах повномасштабної збройної агресії проти України ці навантаження набули екстремального характеру. Курсанти, перебуваючи в умовах жорсткої дисципліни, суворої регламентації життєдіяльності та безпосередньої близькості до воєнних загроз, стають вразливою категорією щодо виникнення різних форм дезадаптації.

Одним із найбільш деструктивних наслідків тривалого стресу є девіантна поведінка. Вона виникає як неадекватний механізм копіngu (подолання стресу), проявляючись через агресивність, конфліктність, аутоагресію та опозиційність до авторитетів. Розуміння механізмів трансформації внутрішньої напруги у зовнішні девіації є критично важливим для збереження професійної придатності та психічного здоров'я майбутніх офіцерів. Саме тому розробка та впровадження ефективних психопрофілактичних програм є нагальною потребою сьогодення. Питання девіантної поведінки та психологічні аспекти адаптації особистості в екстремальних умовах та закритих колективах висвітлювали у своїх працях О. Сафін та С. Кузніков [8]. Питання психологічного супроводу та стійкості військовослужбовців в умовах війни стали об'єктом уваги сучасних дослідників, зокрема І. Приходька та Я. Мацелюха. Попри наявність ґрунтовних праць, специфіка проявів девіацій у курсантів безпосередньо в період триваючого воєнного стану залишається недостатньо вивченою.

Отже, профілактика девіантної поведінки в юнацькому віці є стратегічно важливою для забезпечення психологічного здоров'я та успішної соціалізації особистості. Розроблена програма базується на когнітивно-поведінковому підході, оскільки дана модель надає визначального значення ролі ірраціональних переконань та деструктивних поведінкових патернів у формуванні та закріпленні девіантних проявів

Серед основних факторів підтримки варто виокремити:

- Когнітивні викривлення та ірраціональні переконання їх наявність стійких мисленнєвих схем (наприклад, «світ ворожий», «правила створені, щоб їх порушувати»), які виправдовують деструктивні дії та спотворюють сприйняття реальності;
- Дефіцит навичок саморегуляції як неспроможність особистості конструктивно справлятися з інтенсивними емоціями (гнівом, роздратуванням), що призводить до їх виплеску через девіантні акти;
- Позитивне підкріплення девіацій: отримання вторинної вигоди від деструктивної поведінки, як-от підвищення статусу серед однолітків, відчуття хибної автономії або тимчасове зняття внутрішньої напруги;
- Соціальне оточення та референтна група: вплив неформальних груп із антисоціальними установками, де девіантна поведінка сприймається як норма або ознака мужності;
- Емоційна ригідність та накопичені афекти: неможливість вчасно відреагувати на стресові події (особливо в умовах війни), що призводить до «вибухових» реакцій або стійких аутоагресивних станів;
- Умови закритого колективу та дефіцит особистого простору, тобто постійний зовнішній контроль, який за відсутності внутрішньої лояльності до норм провокує реактивний опір та негативізм;
- Відсутність конструктивних копінг-стратегій: брак досвіду для успішного подолання кризових ситуацій прийнятними способами, що змушує юнака обирати найпростіший, але деструктивний шлях розрядки;

Дана тренінгова програма складається з 3-х частин:

1. Вступна частина – встановлюємо контакт формуємо мотивацію до змін , роз'яснюємо курсантам механізми виникнення агресії та девіації як реакцій на стрес війни. Проводимо опитування для виявлення ірраціональних переконань, також створюємо безпечний простір, де курсанти можуть висловити свої негативні думки щодо правил навчання без страху на покарання.

2.Основна частина – безпосередня робота з когнітивними викривленнями та ірраціональними переконаннями, зниження рівня психоемоційної напруги, розвиток навичок усвідомлення та регуляції почуттів, тобто гніву, роздратування та образ, активізація внутрішніх опор особистості, зміцнення ідентичності курсантів як чинника стримування деструктивних імпульсів.

3.Завершальна частина- закріплення отриманих знань та навичок, втілення їх у повсякденну службу та оцінка ефективності програми.

Тренінгова програма «Психологічна готовність курсанта: шлях до зрілої та нормативної поведінки»

Пояснювальна записка

Мета програми тренінгу: сформувати у курсантів психологічну стійкість, навички емоційної саморегуляції, відповідальної та дисциплінованої поведінки, що буде сприяти зниженню ризику проявів девіантної поведінки в умовах підвищеного стресу та специфічного навчально-службового середовища.

Завдання тренінгової програми:

1. Підвищити рівень обізнаності та розвинути навички емоційної грамотності;
2. Сформувати та зміцнити навички саморегуляції та командної роботи;
3. Навчити конструктивним стратегіям поведінки у конфліктних ситуаціях;

Програма тренінгу відповідає на учасників віком 18-20 років.

Програма розрахована на 9 занять, тривалістю 1,5-2 години кожне. Оптимальна кількість учасників 10-15 осіб.

Аудиторія – 15 учасників.

Обладнання – ноутбук, флібчарт, маркери, стікери, папір А4, колонку для фонової музики, карти емоцій/ролей.

Методи тренінгової програми: групова дискусія, робота в парах, інтерактивна міні-лекція, прогресивна м'язова релаксація, алгоритм прийняття рішень,

моделювання службових реакцій, вправи на самоусвідомлення, емоційне розпізнання, мозковий штурм.

Тематичний план психопрофілактичної програми

Заняття 1 «Психологічна готовність: внутрішня стійкість»	«Міні-лекція»	10хв
	«Мої внутрішні ресурси»	15хв
	«Шкала стійкості»	10хв
	«Релаксація»	10хв
Заняття 2 «Стрес і напруга. Як війна змінює психіку»	«Військові реалії»	10 хв
	«Мої стресові тригери»	10хв
	«Швидка допомога собі»	10 хв
	«Розслаблення м'язів»	7 хв
Заняття 3 «Емоції та поведінка: шлях до контролю»	«Назви емоцію»	10 хв
	«Емоційний термометр»	10 хв
	«Я-повідомлення»	15 хв
	«Безпечне місце»	5 хв
Заняття 4 «Саморегуляція і відновлення: стабілізація психіки»	«Дихання»	5 хв
	«5-4-3-2-1»	10 хв
	«Мій ресурс відновлення»	10 хв
	«Релаксація»	5 хв
Заняття 5 «Командна згуртованість»	«Я радий бачити тебе»	10 хв
	«Командний рух»	10 хв
	«Спільне вирішення»	15 хв
	«Коло подяки»	5 хв
Заняття 6 «Профілактика агресії та конфліктів»	«Ознаки гніву»	10 хв
	«Альтернатива агресії»	15 хв
	«Активне слухання»	10 хв

	«Аутогенне тренування»	5 хв
Заняття 7 «Поведінка та самодисципліна»	«Мої цінності»	10 хв
	«План відповідальних дій»	15хв
	«Рефлексія на досягненнях»	10хв
	«Фокус на досягненнях»	5 хв
Заняття 8 «Психологічна стійкість: профілактика зривів»	«Моя формула стійкості»	10хв
	«Mindfulness-вправа»	10хв
	«План самопідтримки»	15хв
	«Внутрішні щит»	5хв

Висновки до другого розділу

У другому розділі було проведено емпіричне дослідження взаємозв'язку між схильністю до девіантної поведінки та психологічними станами особистості кадетів. На основі проведеного кількісного та якісного аналізу отриманих даних (вибірка $n=30$) було сформульовано такі висновки:

За результатами кореляційного аналізу за методом r -Пірсона встановлено цілісну систему кореляційних зв'язків, що описують специфіку психологічного профілю досліджуваного контингенту. Виявлені зв'язки дозволили структурувати емпіричні дані у дві ключові кореляційні плеяди, кожна з яких розкриває окремий аспект формування девіантної спрямованості особистості.

Кореляційна плеяда, яка зображена на рис. 2.6., демонструє, що інтегральний показник депресії виступає центральним вузлом у системі взаємозв'язків емоційних порушень. Встановлено, що депресивний стан не є ізольованим симптомом, а тісно корелює з ключовими індикаторами девіантності: Найсильніший зв'язок виявлено з ригідністю ($r = 0,50$), що свідчить

про глибоку залежність між когнітивною негнучкістю та афективним пригніченням. Також значущі прямі зв'язки зафіксовано з тривожністю ($r = 0,47$) та агресивністю ($r = 0,43$).

Це дає підстави стверджувати, що депресія у досліджуваного контингенту виконує роль «акумулятора» негативних емоційних станів. Зростання депресивних проявів закономірно супроводжується накопиченням внутрішнього напруження (тривоги) та схильністю до імпульсивних реакцій (агресії), що в сукупності створює підґрунтя для формування девіантних патернів поведінки. Аналіз другої кореляційної плеяди виявив, що психологічна ригідність є базовим чинником, який блокує механізми адаптивної емоційної саморегуляції. Встановлено, що високий рівень ригідності прямо корелює з «Негативним вираженням емоцій» ($r = 0,36$) та «Невмінням керувати емоційними станами» ($r = 0,35$).

Психологічний зміст цього зв'язку полягає в тому, що когнітивна негнучкість обмежує здатність особистості до переоцінки ситуації. Замість пошуку конструктивних рішень, особа фіксується на негативних переживаннях, що призводить до «емоційного вибуху» або деструктивного вираження почуттів. Таким чином, ригідність виступає внутрішнім бар'єром для розвитку емоційного інтелекту.

Встановлено, що в умовах специфічної діяльності курсантів, що такі кореляційні зв'язки можуть інтерпретуватися як специфічний механізм психологічного захисту. Девіантна активність у поєднанні з депресивним фоном виступає як спосіб підтримки динамічної рівноваги психіки. Проте такий спосіб адаптації є пасивним і призводить до емоційного сплюснення та апатії, що потребує цілеспрямованого психокорекційного втручання.

З огляду на структуру виявлених плеяд, пріоритетними напрямками психологічної допомоги мають стати: зниження рівня когнітивної ригідності через розвиток ментальної гнучкості; навчання технікам емоційної саморегуляції для трансформації «негативного вираження» у конструктивний діалог; профілактика депресивних станів шляхом роботи з тривожністю та агресивними

тенденціями. Оскільки девіантність захищає особистість від депресивного розпаду, терапевтичне втручання має запропонувати курсантам конструктивні альтернативи мобілізації психіки, що дозволить знизити рівень конфліктності без загрози для емоційного здоров'я.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів теоретико – методологічного аналізу та проведеного емпіричного дослідження дозволяє сформулювати цілісну картину стану проблеми девіантної поведінки курсантів в умовах воєнного стану та визначити вектори подальшої психопрофілактичної роботи.

На основі опрацювання наукових джерел у першому розділі було з'ясовано, що специфічними умовами навчання є складним багаторівневим феноменом. Специфіка навчання в таких закладах – сувора дисципліна, обмеження особистої свободи, ієрархічність стосунків та висока відповідальність – сама по собі є потужним стресогенним фактором. Однак у контексті повномасштабної війни ці фактори доповнюються екзистенційними загрозами, вторинною травматизацією та постійним перебуванням у стані «бойові готовності». Теоретичний аналіз засвідчив, що девіація у цей період часто виступає як не прояв асоціальності, а як деструктивний спосіб адаптації до нестерпних умов реальності, що вимагає перепаду класичних підходів до профілактики.

Здійснено емпіричний аналіз психологічних характеристик прояву девіантної поведінки у курсантів. Вибірка (30 курсантів ЛДУ БЖД) продемонструвала специфічні тенденції, притаманні віком 18-20 років, яка проходить професійну соціалізацію в екстремальних умовах. Емпірично встановлено, що динаміка девіантної поведінки в умовах війни має прискорений характер: від незначних порушень статуту до формування стійких протестних реакцій.

Також, аналіз емоційно-вольової сфери досліджуваних показав, що значна частина курсантів (40 %) демонструє рівень самовладання нижче середнього. Це проявляється у труднощах придушення імпульсивних потягів у стресових ситуаціях. Агресивність та ворожість: результати дослідження показали високі показники непрямої агресії та вербальної агресивності. В умовах війни агресія трансформується в захисну реакцію. Делінквентність, схильність до порушення норм і правил є найвищим показником серед усіх видів девіацій.

Встановлено, що статистично значущий зворотний зв'язок між рівнем загального самоконтролю та схильністю до адиктивної поведінки. Це означає, що чим менше курсант здатен керувати своїми емоціями, тим вищий ризик пошуку зовнішніх стимуляторів, тобто тютюнопаління, вживання алкоголю та психоактивних речовин для зняття напруги. Також виявлено, пряму залежність між рівнем тривожності та схильності до саморуйнівної поведінки. Постійний стрес війни вимиває психологічні захисти, роблячи курсантів вразливими до депресивних станів, що в окремих випадках може призводити до суїцидальних ризиків.

Результати роботи підтверджують гіпотезу про те, що психологічними чинниками девіантної поведінки курсантів у воєнний період є деформація вольового самоконтролю, високий рівень фрустрованості та переживання деструктивних копінг-стратегій.

На основі результатів дослідження розроблено та теоретично обґрунтовано програму психопрофілактики девіантної поведінки у курсантів.

Отримані результати мають практичне значення для психологічної служби ЛДУ БЖД та інших силових структур, оскільки дозволяють виокремлювати «групи ризику» та на ранніх етапах надавати адресну психологічну допомогу майбутнім рятувальникам, які несуть службу в надскладних умовах сучасної України.

Перспективою нашого дослідження є впровадження тренінгової програми та перевірка її ефективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Про національну безпеку України» : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
2. Андросюк В.Г. «Психологія професійної діяльності правоохоронця» Навч. посіб. Київ, Нац. академія внутрішніх справ, (2020). 256 с. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?user=569_P08AAAAJ
3. Андрусишин Б.П. «Девіантна поведінка як форма соціальної дезадаптації підлітків» Електронний архів СумДУ. (2015). URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/74454/1/Andrusyshyn_deviantna_povedinka_iak_forma.pdf
4. Андрусишин Р. «Аналіз особливостей розвитку девіантної поведінки», «Науковий вісник Ужгородського національного університету» *Серія: Право*. (2022). № 69. С. 13–17. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/03/NVUzhNU_69.pdf#page=13
5. Артинюк В.О. «Психологічні особливості девіантної поведінки сучасних підлітків» Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, (2024). URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/25618>
6. Артинюк В.О. (2024). «Психологічні особливості девіантної поведінки сучасних підлітків» (Master's thesis) 2024. URL: <https://surl.li/tjheaa>
7. Афанасьєва Н.Є. «Психологічне забезпечення становлення професійної ідентичності майбутніх рятувальників». «Проблеми екстремальної та кризової психології» (2021). Вип. 2. С. 10–18. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/11393/1/Афанасьєва2018.pdf>
8. Барко В.І., Охріменко О.В. «Психологічне супроводження професійної діяльності працівників поліції в екстремальних умовах» : монографія. Київ : Скіф, (2021). 340 с.
9. Басса А., Даркі А. «Методика діагностики показників та форм агресії» Всеосвіта: бібліотека матеріалів. URL: <https://vseosvita.ua/library/metodika-diaagnostiki-pokaznikov-ta-form-agresii-bassa-darki-23373.html>

10. Берегова Н.П., Мерінова О.О., Гречана М. М. «Психопрофілактика девіантної поведінки у сучасної молоді» НДДКР УкрІНТЕІ: 0123U104488: 21. URL: <https://surl.li/htqsgi>
11. Блінов О.А. «Психологія бойової психічної травми» : навч. посіб. Київ : Талком, (2022). 244 с.
12. Бойко О.В. «Девіантна поведінка молоді в умовах соціальної нестабільності». Український соціум (2022). № 2 (79). С. 15–24.
13. Бойко С.Ю., Дьомін А.І., Клименко В.А. «Психологія девіантної поведінки» : навч. посібник. Луцьк : СНУ ім. Лесі Українки, (2020).
14. Воронов Є. С. «Девіантна поведінка як соціально-педагогічна проблема». Збірник наукових праць молодих вчених ДДПУ імені Івана Франка. (2018). № 3. С. 52–55.
15. Виконання кваліфікаційних робіт зі спеціальності 053 Психологія (освітньо-професійна програма «Екстремальна та кризова психологія») : метод. реком. для здобувачів першого рівня вищої освіти / укл. А. В. Литвин, Р. І. Сірко, Р. Я. Яремко ; Львівський державний університет безпеки життєдіяльності. Львів : ЛДУБЖД, 2025. 54
16. Гошовська Д., Артинюк В. «Девіантна поведінка як деструктивний чинник психофізичного розвитку особистості. Соціальна адаптація особистості в сучасному суспільстві», 191.
17. Гошовський Я., Гошовська Д. «Психологія девіантної поведінки». Луцьк : СНУ ім. Лесі Українки, (2021).
18. Григоренко В.В., Клименко О.М. «Девіантна поведінка неповнолітніх: соціально-педагогічний аспект». Чернівці : ЧНУ ім. Юрія Федьковича, (2016).
19. Гуртовенко Н.В. «Результати ефективності психологічного консультування підлітків з ознаками девіантної поведінки.» Вісник Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені Академіка Степана Дем'янчука. Серія: Педагогіка та психологія (2025): 50-55.

20. Данилюк І.О. «Девіантна поведінка в контексті соціальних трансформацій: психологічний аспект». Журнал актуальних наукових досліджень. (2022). № 2 (38). С. 101–107.
21. Жмирко В.С. «Девіантна поведінка сучасних підлітків: причини і способи подолання». Європейська наукова платформа. (2023). С. 72–77.
22. Замашкіна О. «Девіантна поведінка підлітків: узагальнення класифікація видів поведінкових відхилень». Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, (2017).
23. Коваль І.С. Формування готовності майбутніх фахівців служби цивільного захисту до неперервного саморозвитку : монографія / Львівський державний університет безпеки життєдіяльності. Львів: ЛДУБЖД, 2025. 486 с.
24. Калюжна Є., Гайдаєнко С. «Методологічні основи психокорекції та психопрофілактики девіантної поведінки у підлітковому віці» Проблеми сучасної психології, 2021, 4.23: 54-61.
25. Каськов І. «Психопрофілактика девіантної та делінквентної поведінки особистості в умовах політико-соціальної нестабільності». «Вісник Національного університету оборони України»(2023): 37-43.
26. Кікалішвілі М.В. «Девіантна поведінка: поняття та ознаки." Вісник Академії адвокатури України» 3 (2011): 109-122.
27. Мельник Н.В. «Психологічні особливості впливу стилів сімейного виховання на формування самоприйняття особистості підлітка з асоціальною поведінкою» (Master's thesis, Волинський національний університет імені Лесі Українки) (2024).
28. Макаренко, О. М., Андрейчева А. О. «Поняття девіантної поведінки в соціальному та психологічному аспектах» Наукові записки НаУКМА. «Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота» 175 (2015): 61-64.
29. Мостович Н. «Як налаштувати педагогів на роботу» : додаток до статті. Експертус: електронний журнал.
30. Надвинична Т.Л. «Інноваційні методи профілактики девіантних форм поведінки серед студентської молоді.»Malzenstwo i rodzina–wspoczesny obraz/Praca pod redakcja J. Zimnego. Katowice, 329-342 (2019).

31. Ревнюк Н.І. «Девіантна поведінка підлітків: причини та профілактика». Магістерський вісник (2017). № 17. С. 64–67.
32. Самсін І. «Основні чинники формування девіантної поведінки». Науковий вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. Серія: Психологія (2019). № 20. С. 187–193.
33. Bartone P. T. Resilience and Hardiness in Military Personnel: Psychological Prevention of Deviant Behavior. *Journal of Military Psychology*. 2021. Vol. 33, Issue 4. P. 215–230.
34. Castellano C., Plake K. Deviance and Stress Management in High-Stakes Educational Environments. *Global Education Review*. 2022. Vol. 9, No. 2. P. 45–60.
35. Everton, Wendi J., Jeffrey A. Jolton, and Paul M. Mastrangelo. "Be nice and fair or else: understanding reasons for employees' deviant behaviors." *Journal of management Development* 26.2 (2007): 117-131.
36. Hanimoglu, Egemen. "Deviant Behavior in School Setting." *Journal of Education and Training studies* 6.10 (2018): 133-141.
37. Miller L. *Counseling Crime Victims: Practical Strategies for Mental Health Professionals*. 3rd ed. New York : Springer Publishing, 2020. 410 p.
38. Sudom A. *Mental Health and Well-being in Military Organizations*. Ottawa : Canadian Forces Health Services Group, 2021. 195 p.
39. Zimmerman M. A. Resiliency theory: A focus on preventive interventions for at-risk youth. *Prevention Science*. 2022. Vol. 23. P. 112–125.